

TIL VA ADABIYOT TA'LIMI

**ЎЗБЕКИСТОН
РЕСПУБЛИКАСИ
ХАЛҚ ТАЪЛИМИ
ВАЗИРЛИГИНИНГ
ИЛМИЙ-МЕТОДИК
ЖУРНАЛИ**

1991 йилдан
чиқа бошлаган

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот
агентлигида 2006 йил 22 декабрда
0055-рақам билан рўйхатга
олинган

ISSN 2010-5584

Тахририят манзили:
100027, Тошкент шаҳри,
Фурқат кўчаси, 2-уй.

Тел.: 245-21-93
245-68-40

E-mail: til@sarkor.uz
Веб-сайт: www.til.sk.uz

2009/12

Бош муҳаррир:
Раъно ТОЛИПОВА

Масъул котиб:
Шаҳноза ЖЎРАЕВА

Муҳаррирлар:
Ўғилой МАВЛОНОВА
Доно ХЎЖАЕВА
Қундузхон
ХУСАНБОЕВА

Саҳифаловчи:
Гулноза ВАЛИЕВА

Матн терувчи:
Нодира
МИРЗААХМЕДОВА

Тахрир хайъати:
ЙЎЛДОШЕВ Қозоқбой
МУСАЕВ Усмонали
МАДАЕВ Омонилла
МАҲМУДОВ Низомиддин
МИРҲАБИБОВА Наргиза
НОРМАТОВ Умарали
НУРИДДИНОВА Дилдора
ОДИЛОВА Саодат
РАҲМОНОВ Ваҳоб
ТОЖИБОЕВ Рустам
ТОШМИРЗАЕВА Шарофат

MUNDARIJA

Metodika

- Maqsuda SAMANDAROVA.** Rang-tus, maza-ta'm va hid sifatlarini o'rgatish tajribasidan3
- Qunduzxon HUSANBOYEVA.** Ertaklar ko'magida o'quvchilarni ma'naviy kamolot sari yo'naltirish 10

Tilshunoslik

- Гулбаҳор СУЛАЙМОНОВА.** Синонимик от сўзларнинг полифункционаллиги 19
- Айзада УТАНОВА.** Лексик-грамматик такрорланмалар хусусида 29

Adabiyotshunoslik

- Хулкар МУҲАММЕДОВА.** Абдулла Қаҳҳор ҳикояларида бадий сатирага мурожаат 36
- Сарвар ИСМАТОВ.** Ўзбек ва француз фольклори намуналарининг қиёсий таҳлили 42

Adabiy taqvim

- Усмонжон ҚОСИМОВ, Юлдуз КАРИМОВА.**
Ҳамид Олимжон ижодига бир назар 49
- Бухориддин МАМЕДОВ, Нурғали СИЗДИҚБОЕВ.**
Оноре де Бальзак ижодига чизгилар (Таваллудининг 300 йиллигига) 63

Amaliy foydalanish uchun

- Сўнажон АЛЛАБЕРГАНОВА.** Буюк аллома (Муҳаммад Ризо Огаҳий таваллудининг 200 йиллигига бағишлаб ўтказилган байрам сценарийси) 73

Nuqtayi nazar

- Дилфуза ЎСАРОВА.** Тўсиқсиз эргаш қурилма 85
- Журналнинг 1–11-сонларида чоп этилган мақолалар рўйхати 89

METODIKA

Rang-tus, maza-ta'm va hid sifatlarini o'rgatish tajribasidan

Ma'lumki, ona tili ta'limi oldida o'quvchilar nutqini o'stirish bilan birga ularda ijodiylik, mustaqil fikrlash, ijodiy fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki, yozma shakllarda to'g'ri qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish vazifalari turibdi.

Ushbu maqolada men 6-sinf «Ona tili» darsligidagi «Rang-tus, maza-ta'm va hid sifatleri» mavzusi¹ ustida ishlashni o'z tajribamdan kelib chiqib o'rtoqlashmoqchiman.

Darsda Vatanimiz bayrog'i, turli rangdagi gullar, meva va poliz ekinlarining rangli suratlaridan jihoz sifatida foydalandim.

Dars o'quvchilarni uch guruhga ajratish bilan boshlandi. O'quvchilar o'z guruhlari uchun nom va shior tanlab oldilar:

1-guruh – **Nomi:** «Baxtli avlod». **Shiori:** «O'zga yurtida shoh bo'lguncha, o'z yurtida gado bo'l».

2-guruh – **Nomi:** «Istiqlol». **Shiori:** «Vatanni sevmog' iymondandir».

3-guruh – **Nomi:** «Oq kabutar». **Shiori:** «Vatanga xizmat – oliy himmat».

Darsimiz musobaqa tarzida amalga oshiriladi, ya'ni guruhlar topshiriqlarni bajarishda bir-biri bilan musobaqalashadilar.

Uyga vazifa sifatida berilgan: **«Xususiyat, hajm-o'lchov, makon-zamon sifatlaridan foydalanib har kim o'z qishlog'ini ta'riflash»** topshirig'i bo'yicha tayyorlangan mustaqil ishlarni birinchi «Baxtli avlod» guruhi a'zolari «Istiqlol» guruhi a'zolariga, «Istiqlol» guruhi a'zolari «Oq kabutar» guruhi a'zolariga, «Oq kabutar» guruhi a'zolari esa tayyorlagan matnlarini «Baxtli avlod» guruhi a'zolariga taqdim qilishdi. Guruh a'zolaridan o'zlariga taqdim qilingan hikoyalar matnida ishlatilgan xususiyat, hajm-o'lchov, makon-zamon sifatlarini aniqlash, ularga qalam bilan belgi qo'yib, yuqoridagi sifatlarning umumiy sonini ko'rsatish hamda bu haqda kichik ma'lumotnoma tayyorlash talab qilindi. Bunga o'n besh daqiqa vaqt ajratildi.

Guruh a'zolari o'z ishlarini bajarib bo'lishganidan so'ng ma'lumotnomalarini menga topshirdilar va men unga asosan o'quvchilarning xatolarini o'rgandim. Avval har bir guruh a'zolariga yozma ishlarida qo'llagan sifatlarning soniga qarab gul ulashdim. So'ngra yo'l qo'yilgan har bir xato uchun o'sha guruh a'zosidan bittadan gulni qaytarib oldim. Natijada «Oq kabutar» guruhi bitta gulni ham boy bermay «Matnlar ustida ishlash» o'yinida g'olib chiqdi.

Shundan so'ng o'quvchilarga yangi mavzuni e'lon qildim va «Ranglar tilga kirganda» o'yinini boshlashimizni aytdim. O'quvchilarim bunday o'yinlarga o'rganib qolishgan, darrov tayyorgarlikni boshlab yubordilar: ya'ni har bir guruhdan uch kishi boshqa guruh a'zolari bilan joy almashdilar. So'ngra guruhlarining har biriga bittadan Vatanimiz bayrog'ini berdim. Topshiriq

shartiga ko'ra guruhlar bayroqda tasvirlangan har bir rangning qaysi ma'noda qo'llangani haqida ma'lumot berishi kerak edi.

«Baxtli avlod» guruhi a'zosi bayroqdagi moviy rang tiriklik, beg'ubor osmon, obi hayot ramzi ekanligini, «Istiqlol» guruhi a'zolari undagi oq rang beg'uborlik, soflik, ichki go'zallikka intilish timsoli ekanligini, «Oq kabutar» guruhi a'zolari esa bayroqdagi yashil rang tabiatning yangilanish ramzi bo'lsa, qizil rang millat vujudida jo'shib oqayotgan qudrat irmoqlari ekanligini ma'lum qilishdi.

O'quvchilarning xulosalarini tinglagach, fikrlarini ma'qullagan holda xalq orasida har bir rang biror tushunchani anglatishini ta'kidlab, ularning aytganlariga qo'shimcha ravishda moviy rang timsollar tilida yaxshilik va donishmandlikni, shon-shuhrat va sadoqatni ham anglatishini, qora rang sovuqlik va yovuzlikni ifodalashini, sariq rang ko'pgina xalqlarda ayriliqni ifodalashini ma'lum qildim. Bu topshiriq bo'yicha har bir guruhga bittadan gul tarqatib chiqdim. Bu ularning barchasi topshiriqni qoniqarli bajarganliklaridan dalolat edi.

Darsni «Suratlar so'zlaganda» o'yini bilan davom ettirdim. Bunda «Baxtli avlod» guruhiga tarvuz, «Istiqlol» guruhiga qovun, «Oq kabutar» guruhiga olma tasvirlangan rasmlar kartochkalar berdim. O'yin shartiga ko'ra 4–5 daqiqa ichida har bir guruh berilgan rasmlar asosida rang-tus, maza-ta'm va hid sifatlarini qatnashtirib kichik hikoya yaratishlari kerak edi. Bu vazifani guruhlar quyidagicha bajardilar:

«Baxtli avlod» guruhi: **Tarvuz**. «Biz dalaga tarvuz ekib qo'yibmiz. Tarvuz po'chog'i ko'm-ko'k yoki yashil rangda, mag'zi esa xomligida oq yoki sarg'ish, pishganida qip-qizil bo'ladi. Tarvuz mazali yoki mazasiz ham bo'lishi mumkin. Lekin uning xushbo'y hidi barchaga yoqadi».

«Istiqlol» guruhi: **Qovun**. «Qovunlar turli rangda, masalan, sariq, qizg'ish, jigarrang bo'lishi mumkin. Mag'zi esa sariq yoki oq bo'lib, undan dimog'ni qitiqlovchi muattar hid taraladi. Vatanimizning tilyorar, shirin qovunlari azaldan dunyo xalqlarini lol qilib kelyapti».

«Oq kabutar» guruhi: **Olma**. «Olma qizil, sariq, qizg'ish, och sariq yoki ko'kish rangda bo'ladi. Ta'mi esa shirin, nordon bo'lishi mumkin. Olmaning hidi juda xushbo'y bo'lib, sevimli mevalardan biri desak, yanglishmagan bo'lamiz».

Bu o'yinda ham uchala guruh a'zolari topshiriqni qoniqarli bajarganliklari uchun ularga rag'bat sifatida bittadan gul ulashdim. So'ngra o'quvchilar farqlashi qiyin bo'lgan *pushtirang*, *binafsharang*, *taxir*, *chuchmal* kabi so'zlarning ma'nosini izohlab o'tdim. Shundan so'ng umumiy ravishda darslikdagi «Bilib oling» rukni ostida berilgan matnni o'qish va 382–383-mashqlarni bajarish topshirig'ini berdim. Vazifani qanchalik to'g'ri bajarilganligi, savodxonlik darajasi hamda husnixat talablariga qay darajada mosligiga qarab baholanishini yana bir bor ta'kidladim. Besh daqiqadan so'ng o'quvchilarning bu topshiriq bajarilgan daftarlarini tekshirib baholash uchun yig'ib oldim.

Darsni «Kim topqir?» o'yini bilan davom ettirdim. O'yin shartiga ko'ra men bergan savolga guruh a'zolari imkon qadar tez javob berishlari, noto'g'ri javob uchun o'sha guruhdan bir gul qaytarib olinishi kerak edi. Birinchi guruh a'zolariga topshirig'im:

*Bu rang poklik timsoli,
O'ylab javob beringiz,
Shu rangday bo'lsin doim
Bosgan hayot yo'lingiz.*

Bu topshiriqqa o'quvchilar «oq rang» deb javob berishdi. Ikkinchi guruh a'zolariga savolim:

*Musaffo osmon ramzi,
Bayrog'imizda bordir.
Tiriklikning tasviri
Ayting bu qanday rangdir?*

tarzida bo'ldi. O'quvchilar «moviy rang» deya javob berdilar. Uchinchi guruhga:

*Subhidamdan, erta bahordan,
Xushmanzara chamanzorlardan,
Qanday hidlar keladi?
Buni hamma biladi!*

shaklida bergan savolimga o'quvchilar: «xushbo'y hid» deb javob berdilar. Yana birinchi guruhga:

*Pishmagan gilos, olma
Qanday ta'mda bo'ladi?
Pishmagan xurmo yesang
Og'zing nima bo'ladi?*

tarzidagi she'riy savolni berdim. O'quvchilar bu savolimga «nordon maza keladi, og'iz taxir bo'ladi» deb javob berdilar.

Ikkinchi guruh a'zolariga ikkinchi topshirig'im shunday bo'ldi:

*Rahmat, endigisin toping,
Buni derlar tillarang.
Shoshmay javob beringiz
Topdingiz – bu ...*

O'quvchilar: «sariq rang» deb javob berdilar.

Uchinchi guruh a'zolari mendan quyidagi savol-topshiriqni oldilar:

*Ovqatga quyildi tuz,
Ta'mi qanday? Ayting so'z.*

Uchinchi guruh a'zolari ham bu topshiriqqa «Ustoz, bo'lar ta'mi sho'r» deya qoniqarli javob berdilar.

Yana birinchi guruh a'zolariga murojaat qilib:

*Yomg'ir yog'ishdan avval,
Qanday bulut keladi?
Shu damni o'ylang takror,
Kim tez javob beradi?*

O'quvchilar «qora bulut» deya javob berdilar.

Ikkinchi guruh a'zolariga uchinchi topshiriq quyidagicha bo'ldi:

*Qanday hid bizga yoqmas,
Diqqat-la o'ylang bir pas.*

O'quvchilar «Badbo'y hid» deb javob berdilar.

Uchinchi guruh a'zolariga uchinchi savolim quyidagicha bo'ldi:

*Onangiz yopgan nonning,
Ta'mi qanday? O'ylangiz.
Noni emas, hatto so'zi,
Shunday shirin, bilsangiz.*

O'quvchilar «mazali» deb javob berdilar.

Berilgan savol-topshiriqlarga o'quvchilar to'g'ri javob qaytardilar. O'yin tugagach, barcha guruhlarining gullari sanalganda, «Oq kabutar» guruhi 7 ta gul bilan g'olib bo'ldi, qolgan «Istiqlol» va «Baxtli avlod» guruhlari durang natijani qayd qilishdi. Guruh a'zolari faolligiga qarab baholangach, darslikdagi 384-mashqni uyga vazifa qilib topshirdim. Bundan tashqari, yana «oq», «qora» va «shirin» so'zlarining ko'chma ma'noda qo'llanishiga misollar topishni buyurdim. Kim ko'p misol topsa, alohida rag'bat borligini tayinladim. O'quvchilarim kutilmagan sovg'alarni olib o'rganib qolishgan, ular uy vazifalarini muvaffaqiyatli bajarib kelishlariga ishonaman.

**Maqsuda SAMANDAROVA,
Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumanidagi
41-maktab o'qituvchisi.**

¹ N.Mahmudov va boshqalar. Ona tili. 6-sinf uchun darslik. T., 2005, 138-b.

Ertaklar ko'magida o'quvchilarni ma'naviy kamolot sari yo'naltirish

Umumta'lim maktablari beshinchi sinflarida Hamid Olimjonning «**Oygul bilan Baxtiyor**» ertak-dostoni o'rganish uchun tavsiya etilgan bo'lib, buning uchun dasturda uch soat ajratilgan.¹ Lekin mazkur dastur asosida yozilgan darslikda ertak matni to'liq keltirilmay mualliflarning asar haqidagi qarashlari berilgan.² Agar ertak-dostonni darslikda taqdim etilganidek o'rganiladigan bo'lsa, o'quvchilarda u haqda umumiy tasavvur paydo bo'ladi, xolos. Darsda o'quvchilar ertakning o'zi bilan emas, balki mualliflarning asar haqidagi qarashlari bilan tanishadilar, ularning xulosalarini o'zlashtiradilar. Bu butun mamlakatdagi 5-sinf o'quvchilari ertak haqida aynan shunday fikr, shu kabi bir xil xulosa chiqaradilar, deganidir.

Boshqacha aytganda, o'quvchilar asarga o'zgacha yondashuv, ayricha munosabat bo'lishini, ularning o'z qarashlari, mustaqil fikri ham bo'lishi mumkinligini tasavvur qilmay shakllanib qoladilar. Bunaqada mamlakat rahbari I.A.Karimov aytmoqchi «*vataniga, xalqiga, millatiga fidokor, mustaqil fikrlaydigan, biror bir masalani ongli ravishda mas'uliyat bilan hal qiladigan, izlanuvchan, yangilikka intiluvchi kadrlarni emas, asosan, sayoz saviyali, mute kishilarni..., ongi qotib qolgan, azm-u shijoatdan yiroq, ishning «beliga tepib turadigan» kadrlarni*»³ tarbiyalab qo'ymaymizmi?

Qolaversa, uch soat davomida o'qituvchi-o'quvchi nima bilan shug'ullanadi? Birinchi soatda o'quvchilar

shoirning tarjimai holi bilan tanishar, deylik. Aslida, bugun maktab adabiy ta'limi metodikasida yozuvchi yoki shoirning tarjimai holini o'rganishga alohida vaqt ajratilmaydi, ikkinchi soatda ertak haqidagi adabiyot-shunoslarning qarashlari o'rganilsa, uchinchi soatda nazariy ma'lumot ustida ishlanadimi? Bunaqada o'quvchilarni adabiyot darslaridan, badiiy so'zdan lazzatlanishdan mahrum qilib, kitob o'qishdan bezdirib qo'ymaymizmi?

Adabiyot o'qituvchisi bu xatoliklarning oldini olish, ta'lim jarayonini o'quvchilarni mustaqil fikrlashga yo'naltirish, ularni o'z qarashlariga ega bo'lgan, ma'naviy komillik sari yuz tutgan insonlar qilib tarbiyalash maqsadida tashkil etish uchun birinchi darsni yaxlitligicha ertakning to'liq mutolaasiga bag'ishlashi, shundan so'nggina o'quvchilarning ruhiy holatidan unumli foydalanib birgalikda uning tahliliga kirishishi o'rinli bo'ladi.⁴ Agar o'qituvchi bu ikki darsni bir kunga ko'chira bilsa, ketma-ket tashkil etishga erishsa, maqsadga muvofiqroq bo'ladi. Ammo buning imkoni bo'lmasa, mashg'ulotlar odatdagi tarzda uyushtirilaveriladi. Har ikkala yo'l ham metodik jihatidan xato bo'lmaydi.

Mazkur ertakning o'z o'qilish ohangi bor. O'qituvchi darsga tayyorlanish jarayonida shu ohangni topib olishi lozim. Uning qaysi qismi yo'g'on ovozda, qaysi bo'lagi siniq ohangda, qay o'rinlari mayinlik va qay biri qat'iyat bilan o'qilishi kerakligini oldindan belgilab qo'ygan ma'qul. Asarning o'qilish ohangi va ifodaliligi darsning yarim muvaffaqiyati sanaladi. O'qituvchi mutolaasi bilan o'quvchilar ko'nglini bezovta qila olishi, ularning inonixtiyorini to'laligicha o'ziga qaratib olishi mumkin. Butun diqqat-e'tibori matnga qaratilgan o'quvchi boshqa

narsalarga chalg'imagaydi. Bunga ehtiyoj ham qolmaydi. U bor vujudi bilan yoqimli ohangda o'qilayotgan ertakni tinglaydi.

Mutolaa davomida ertak qahramonlarining ruhiyati, fe'l-atvori ifodalangan, ularning tabiati tasvirlangan lavhalarni, shoirning so'zni o'ynatib yuborgan o'rinlarini o'quvchilarga belgilatib borish mumkin. Asar matni ustida ishlanayotganda ajratib qo'yilgan so'z, insonlarga xos bo'lgan baland sifatlar, chinakam fazilatlarga qaratiladi, munosabati so'raladi. O'quvchilar tomonidan farqlangan, munosabatga tortilgan insoniy fazilatlar ularning shaxsiyatida albatta iz qoldiradi.

Mutolaadan so'ng asar matni ustidagi ish «Nima deb o'ylaysiz, shoir ertakning birinchi bo'limini bolalik xotiralariga bag'ishlanganligi sababi nimada bo'lishi mumkin? Asardagi:

*«Buvimning har qissasi,
Har bir qilgan hissasi
Fikrimni tortar edi,
Havasim ortar edi»*

misralarida ko'zda tutilgan mazmun haqida o'ylab ko'ring. Bo'lajak shoirga buvisining qaysi ishlari bu qadar kuchli ta'sir ko'rsatganligini ayting. Ertakdagi:

*«Tinglar edim betinim
Uzun tunlar yotib jim.
Seza olardim kuchin,
Ko'pi – yolg'on, ko'pi – chin»*

satrlariga e'tibor bering. Gap nima haqida ketayotganligini anglating va shoirning shunday deyayotganligi sababini tushuntiring» kabi savol-topshiriqlarni o'rta

tashlashdan boshlanadi. Mazkur savol-topshiriqlar ustida ishlanayotganda asarning birinchi bandini qayta o'qib berish ham mumkin.

«Oygul bilan Baxtiyor» – adabiy ertak. Uning birinchi bandidagi tasvirlar esa ertak haqidagi hikoya. Lekin ayni vaqtda, ular – asl haqiqat ifodalari. Unda tirik inson va uning bolalik tuyg'ulari, hayotidagi eng go'zal davr ifodalangan. Shoirning holati ertakni tinglayotgan bolaning hozirgi vaziyati bilan hamohang. Unda aytilayotgan ertaklarning deyarli barchasi o'quvchilarga ham tanish. Aytilganlar ohangi bilan ham, mazmuni bilan ham o'quvchi ko'ngliga xush yoqadi. Shuning uchun ertakning bu bandi ko'p o'qilmasdan o'quvchilarning xotirasiga bir umrga mixlanib qolishi aniq. Shu kabi badiiy so'zdan ta'sirlangan, go'zallikka oshno bo'lgan qalb yomonliklarga qodir bo'lolmaydi.

Bo'lajak shoirga buvisining aytgan ertaklari va ulardan chiqarib olgan hissalarini qanday ta'sir qilgani, eshitganlarida fikrini tortgan, havasini orttirgan narsalar uning taqdirida qanday rol o'ynaganini savol tariqasida o'quvchilarga eslatib o'tgan ma'qul. Buvisining ertaklarini tinglayotgan yosh shoir ularning «*ko'pi – yolg'on, ko'pi – chin*» ekanini biladi. Mana shu yolg'on-u chinlarning ta'sir kuchi qanchalar baland ekanini ham his qiladi. So'zni his qilish, undan ta'sirlanish inson taqdiri uchun qanchalik ahamiyatli ekani o'qituvchi tomonidan aytilgan ikki og'iz gap orqali o'quvchilarning «qulog'iga tushib qolgani» foydadan holi bo'lmaydi.

Ba'zi o'rinlarda savollarning mazmunini o'quvchi anglamay qolishi mumkin. Shunda o'qituvchi ularni o'quv-

chilarning tiliga yaqinlashtirishi, nisbatan jo'nlashtirishi ham mumkin. Toki savolda ko'tarilgan masala o'quvchiga tushunarli bo'lsin. U savolga javob berishi uchun matnning qayeriga qarashi, nimalarni eslashi lozimligini to'liq tasavvur qila olishi kerak. Shunda o'quvchining javoblari asosli, salmoqli bo'ladi. Fikri qat'iylashadi. Buning uchun u matnni o'qituvchisi bilan birga ichdan o'qib, matnning o'qituvchisi ta'kidlagan joylariga ma'lum belgilarni qo'yib borishi talab qilinadi.

Ertak mazmuni yuzasidan taqdim etilgan: «Asarda Darxon tilidan bayon etilgan:

*«Bosh ko'tardik, zulmdan
Bo'lmoqchi edik ozod.
Lekin bu gal bo'lmadi,
Ammo tilak o'lmadi»*

iqrori zamirida qanday ma'noni angladingiz? Darxon o'ldi-ku, tilakning o'lmagani nimani anglatadi?» singari savollar o'rtaga tashlanganda qul Darxonning xon bilan to'qnashuvi sahnasi, uning xonga munosabati sabablarini o'quvchilar matnga tayangan holda o'zlari tahlil qilganlari ma'qul. Shunda ular qo'zg'olonchilarning tilagi – zulmdan ozod bo'lish ekanini, zulm, xorlik, qashshoqlik bir kun shunday yakunlanishi aniq ekanini o'zlari kashf etadilar.

«Xon qovog'ini uydi, Bulutlar yomg'ir quydi» tasviri zamiridagi badiiy ma'noni topishga yo'naltirilgan o'quvchilar matnning shu o'rniga murojaat qiladilar. Xonning qovog'ini uyishi bilan osmonning yomg'irli holati o'rtasidagi o'xshashlikni ularning biri bo'lmasa, biri topadi.

O'qituvchi bu holat shoirning mahorati ekanini bir og'iz so'z bilan bildirib qo'ygani ma'qul.

Ozodlik sari Darxondek mard, dovyurak odamlar yo'l boshlaydilar. Shunday odamning farzandi bo'lmish Oygulning taqdirga tan berib, xon saroyida yashab qolishi mumkin emas edi. Dovyurak kishilarning do'stlari ham ko'p bo'ladi. «Qora kun»da, g'amda insonlar bir-birlariga yaqinlashadilar, birlashadilar. G'am-alam nafaqat odamlarni, hatto hayvonlarni ham birlashtiradi.

O'quvchilar ertakdagi:

*«Qaldirg'och qoshlaridan
To'yib qarashlaridan
Hayot sochilar edi,
Gullar ochilar edi»*

tarzidagi misralar kim haqda ekanini va nima uchun shunday ifodalanganligini o'ylab ko'ring» topshirig'ini bajarish uchun matndan shu o'rinni topgan o'quvchilar uning Oygul haqida ekanini darrov anglaydilar. Uning shunday qarashi, bu qarashlardan «*hayot sochilishi, gullar ochilishi*» sababini ham o'zlaricha topishga urinadilar. O'quvchilar bu bilan o'z ma'naviy kamolotlarini tezlashtirishda ishtirok etadilar.

Susambilga ketmoqchi bo'lgan jambilliklarga «*Oygul nazar tashladi, Shunday bir so'z boshladi:*

*«Zolim xon quchdi o'lim,
Endi sizga yo'q zulm.
El, osoyish yasharsiz
Va bekoyish yasharsiz.
Susambilni qo'yinglar
Va Jambilni suyinglar.»*

*Siznikidir tuprog‘i,
Sizniki tosh-u tog‘i.
Xon bo‘lmasa Jambilda,
Qayg‘u ham bo‘lmas dilda.
Mana bu ota Tarlon
Hammangizga bosh bo‘lur.
Sizlar uchun berur jon,
Har yerda yo‘ldosh bo‘lur».*

Bu gaplari bilan Oygul vatandoshlariga yurt, uning tuprog‘i, toshigacha azizligi, o‘zgalarning Susambilidan o‘zlarining Jambilini qanchalar baland turishini ta’kidlaydi. Bu hayotiy haqiqatni o‘quvchilar ham anglashlari maqsadga muvofiq. Chunki asl farzand kambag‘al yurtni tashlab qochmaydi, balki qo‘lidan kelganicha uni farovon qilishga intiladi.

O‘qituvchi tomonidan o‘rtaga tashlangant «Siz o‘qigan «Susambil» ertagi bilan doston-ertakdagi Susambil yurti orasida yaqinlik bormi?» savoli o‘quvchilarni o‘tgan darslarda olgan bilimlarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu takrorlash o‘z navbatida ularni ta’limning taqqoslash, qiyoslash metodlarida ishlashga o‘rgatadi. Bundan tashqari, shoirning o‘zbek xalq ertaklarini yaxshi bilgani, ertakning dastlabki bobida aytganlari nechog‘li haqiqat ekanidan dalolat hamdir.

Asarlar matni mazmuni yuzasidan tuzilgan savol-topshiriqlarning har birida o‘quvchi diqqatini qaratishi, uning shuuridan o‘tishi, ko‘ngliga o‘rnashib qolishi kerak bo‘lgan lavhalar, fikrlar bo‘lishi zarur. Asarning badiiy jihatidan go‘zal chiqqan o‘rinlari savol-topshiriqlarda o‘z aksini topishi, ularning har biriga badiiy, axloqiy,

ijtimoiy, ma'naviy yuk qo'yilishi, ularning har biri o'quvchini asar matnini shunchaki takrorlashga emas, u haqda o'ylashga, mulohaza yuritishga, tasavvur qilishga yo'naltiradigan tarzda bo'lishi zarur.

Ertak mazmuni yuzasidan o'qituvchi tomonidan o'quvchilarga taqdim etiladigan savol-topshiriqlar: «O'ylab ko'ringlar-chi, ertakdagi: «*Qora kunda qul Tarlon qizga qayg'udosh keldi, g'amiga yo'ldosh keldi*» satrlarida «qora kun» birikmasi nimani ifodalayapti?»; «O'tinchi chol: «*hovliqib, bo'lib xushhol qaqqayib turib qoldi*». Nega shunday ekanini tushuntiring»; «*U yo'q edi o'zida, Bir sandiq suv yuzida Lopillab kelar edi, To'lqinda yelar edi. Olmayin ikki ko'zin Yechina solib darhol, Sandiq ketidan o'zin Daryoga tashladi chol*» tasviriga tayanib cholning qanday odam ekanligi haqida fikr ayting»; «*Oxirida qiz turib, Yerga qadar bukilib, Ularga ta'zim qildi, Cholga qarab egildi*» misralarida xonlarga bo'yin egmagan qizning podachilarga ehtirom ko'rsatishini qanday tushundingiz?»; «Oygulning tabiatini anglashga yordam beradigan quyidagi satrlar: «*Ikki katta halqalik Gavhar topuvdi unda. Qadrini bilgan edi, Ehtiyot qilgan edi*» misralarida nima haqida gap ketayotir deb o'ylaysiz? Oygul ulardan qanday foydalandi? Bu, sizningcha, nimadan dalolat beradi? «Eslashga urinib ko'ring-chi, Susambil mamlakati, uning o'ta obodligi haqida yana qaysi ertakda o'qigansiz? Susambil degan mamlakat borligiga ishonasizmi yoki har qanday ozod va obod yurtni Susambil deb atasharmikin?»; «Oygul bilan Baxtiyorning tabiatiga xos xususiyatlarni sanang va o'xshash tomonlarini

ko'rsating» tarzida taqdim etilsa, o'quvchilarga ertak mazmunini chuqurroq anglash imkoniyati tug'iladi. Bundan tashqari, badiiy asarlar mohiyatiga shu tariqa kirib borgan o'quvchilar keyinchalik badiiy asarlarni shunchaki o'qimaydilar. O'qituvchi oxirgi topshiriqni uy vazifasi sifatida ham berishi mumkin.

Yana shuni alohida ta'kidlash joizki, o'qituvchining bu kabi savol-topshiriqlariga sinfdagi hamma o'quvchilar javob berishlari shart emas. Ma'lumki, Xudo har kimga har xil qobiliyat va imkoniyat ato qilgan. Bilimlarni har bir o'quvchi o'z imkoniyati doirasida o'zlashtiradi. O'quvchidan imkoniyatidan ortiqcha bilimni talab qilish uni ta'lim olishdan bezdirib qo'yishi mumkin. Shuning uchun o'qituvchi savollariga javob berolgan o'quvchilarni rag'batlantirishi, buning uddasidan chiqolmaganlarni esa zo'rlamagani ma'qul. Ular boshqa – o'z imkoniyatlari doirasidagi topshiriqlarni bajarishlari va shu asosda baholanishlari maqsadga muvofiq bo'ladi.

**Qunduzxon HUSANBOYEVA,
pedagogika fanlari doktori.**

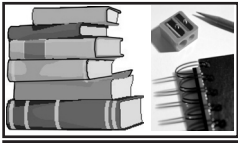
¹ Umumiy o'rta ta'lim maktablarining adabiyotdan o'quv dasturi // «Ma'rifat», 4,7,11-oktabr, 2007-yil.

² S.Ahmedov va boshq. Adabiyot. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik. T.: Sharq, 2007.

³ Barkamol avlod orzusi. («Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ni amalga oshirish borasidagi publitsistik mulohazalar) T.: «Sharq» nashriyot-matbaa konserni, 1998. 40–41-b.

⁴ Ertakning to'liq matnini o'qituvchi N. Karimov va boshqalar tomonidan 5-sinfi uchun yaratilgan darslikdan olishi mumkin.

TILSHUNOSLIK

Синонимик от сўзларнинг полифункционаллиги

Ҳар қандай тилда бўлганидек, ўзбек тилида ҳам синонимларнинг юзага келиши ва тилда у ёки бу даражада қўлланиши бир қатор сабабларга боғлиқ. Бунинг асосий сабабларидан бири кишининг ўзига маълум бўлган нарсалар, ҳодисалардан қандайдир янги қирраларни, хусусиятларни топишга, аниқроқ қилиб айтадиган бўлсак, атроф-муҳитдаги мавжуд тушунчаларни чуқурлаштириш, кенгайтиришга интилишидир. Шундай интилиш натижасида юзага келган тушунчанинг янги, қўшимча белгиси тилда мавжуд бўлган номга маъно жиҳатидан ўхшаш ёхуд айнан бир хил сўз сифатида қўллана бошлайди. Воқелик ҳар томонлама ўрганила борилгани сари синонимларнинг ҳам пайдо бўлиш жараёни давом этаверади.

Тилшуносликда синонимларнинг пайдо бўлиши ва тараққиётида уч хил усул мавжуд эканлиги қайд этилади. Яъни: 1) янги туб ёхуд ясама (қўшма) сўзларнинг пайдо бўлиши натижасида; 2) ўзга тиллардан сўз ўзлаштириш натижасида; 3) тилда мавжуд бўлган сўзлар маъноларининг ўзгариши натижасида.

«Сўзларни синоним қиладиган нарса уларнинг бир хил маънога эгаллиги экан, кўп маъноли сўзлар

*бирдан ортиқ маъносида бошқа сўзлар билан синоним бўлиши мумкин. Бошқача айтганда, кўп маъноли сўз ҳар бир маъноси билан бошқа-бошқа синонимик қаторда бўлиши мумкин».*¹

Аввало шуни таъкидлаш лозимки, сўзлар денотатив, яъни лексик-семантик маъносида маъновий жиҳатдан ўзига яқин сўзлар билан синонимик алоқада бўла олади. Сўзлар функционал-семантик маъно касб этганда эса яна ўзгача сўз ёки сўзлар билан синонимик қаторни ташкил этади. Пировардида, бундай синонимларнинг ҳар қайсиси тилда ўзига хос вазифаларни бажаради: муайян услубий баҳога эга бўлади, нутқий жиҳатдан хосланади, ўзгача сўзлар қуршовида қўлланади в.ҳ. Синонимларнинг полифункционаллигини тасдиқловчи далилларни аниқлаш мақсадида уларнинг синонимлари бор-йўқлигига қараб қуйидагича гуруҳлаштириб, кузатиш олиб бориш мумкин: 1) асл маъносида синоними йўқ, кўчма маъносида синоними бор сўзлар; 2) денотатив ва коннотатив маъноларида, яъни иккала маъносида ҳам синонимлари бор сўзлар.

Лексиконимизда шундай сўзлар ҳам борки, улар денотатив маъносида синонимларига эга эмас. Масалан: *Бикжон кундошлар **исканжасида** қолди* (Ж.Шарипов). Ушбу гапда *исканжа* сўзи «куч билан, зўрлаб ўтказилган таъсир» маъносини англатган.

Қуйидаги мисолларда *исканжа* сўзи айти шу маъноси билан қатор сўзларнинг синоними ёхуд варианты вазифасини бажариб келаётганлиги маълум бўлади.

Тазйиқ: *Жамоатчиликнинг тазйиқи билан Топиболдиев яна жиддийроқ ишга киришиб кетди («Парвона», 30 (237)).*

Сиқув: *Тепалик мудофаачилари душманнинг икки томондан сиқувига бардош бердилар (И. Раҳим).*

Сиқиқ: *Хўжайинлар ўз сиқиқлари остида эзилган, хўрланган... хизматкорлардан ҳадиксирар эдилар (П. Турсун).*

Мисоллардан *исканжа* ҳамда *тазйиқ* сўзлари ёзма нутққа, *сиқув* ва *сиқиқ* сўзлари эса оғзаки нутққа хосланганлиги, уларнинг услубий жиҳатдан фарқланиб туриши маълум бўлмоқда. *Исканжа* сўзининг синоними ва вариантлари билан ўзаро муносабатининг юзага келганлиги сўзлар коннотатив маъноларининг вазифа бажариш доираси кенг эканлигидан далолат беради.

Ўзбек тилида *қармоқ* сўзи денотатив маъносида синонимига эга эмас. Энди қуйидаги матнларга эътиборни қаратамиз: – *Яхши бола ўстиргансиз. Ғайратжон энг яхши спортчи ҳисобланади. Шунинг учун ҳам мусобақага тез-тез чақиривади. Муродовнинг бу мақтовидан кейин аёл унинг қармоғига осонгина илина қолди («Бекажон», 49(455)). Каламушнинг бу даражада катта кетишини Қамариддин кутмаганди. У устозига «қармоққа тамоман илиндим», демаган эди (Т.Малик). Бу ўринда қармоқ сўзи «бирор кишини ёки нарсани илинтириш, қўлга олиш мақсадида қилинган ҳийла, найранг» маъносини англатган.*

Кўриб турганимиздек, *қармоқ* сўзи айни шу маъноси билан бир қатор сўзларнинг синоними вазифасини бажарган.

Дом шундай синоним сўзлардан биридир. Масалан: *Аҳмоқ бўлмасам шуларнинг ҳийласига лаққа тушармидим, Ақромнинг домига илинармидим* (О.Ёқубов). Бу ўринда *дом* сўзининг денотатив маъносида эмас, балки коннотатив маъносида *қармоқ* луғавий бирлиги билан синонимик муносабатда эканлигини пайқаш қийин эмас.

Қармоқ – *дом* синонимик қатори *тузоқ* сўзининг кўчма маъноси билан тўлдирилиши мумкин: *Демак, самолёт тўрт соатдан кейин учиб келади. Мен ушбу иблис тузоғидан қутулиб чиқишим керак* («7x7», 27(522)).

Қопқон сўзи шу синонимик қаторнинг тўртинчиси ҳисобланади. Масалан: *Бектемир уларга қарамасдан секин деди: Қопқонга тушибмиз – бу қалай?* (Ойбек)

«Баъзи дарахт ва буталарнинг ҳосили» (ЎТИЛ) *мева* сўзининг денотатив маъносидир. У шу маъноси билан синонимига эга эмас. Бироқ *мева* сўзи коннотатив маъносида қатор сўзлар билан синонимик муносабатда бўла олар экан. Дастлаб, *мева* сўзининг шу маъносини тасдиқловчи мисоллар келтирамиз: – *Синфдош, сиз тирикчилик қилиб, «Болачақамни боқай», деб йўлга чиққансиз. Ҳалол пешона терингизнинг мевасини нега олмайсиз* («7X7», 24 (519)). *Илоҳи бўлгайсан, болам, баркамол, Урмнинг меваси – бир тоза ниҳол* («Равшан»).

– Танқид ҳаммага ҳам ёқавермайди. Сиз нима дейсиз? – «Танқид – келажакнинг меваси» дейишади («7x7», 27 (522)).

Кўпроқ китобий услубда қўлланиб, экспрессивлик вазифасини бажарувчи мева сўзи шундай хусусиятга эга бўлмаган натижа, самара каби сўзлар билан услубий синонимик муносабатга кириша олади. Масалан: *Бу ишимизнинг натижаси (меваси) ёмон бўлмади – мўл ҳосилга эришдик. Ҳалол меҳнат ўз самарасини (мевасини) берди. Жамоа ҳар гектар ердан 30 центнердан «оқ олтин» хирмонини кўтарди.*

От туркумидаги сўзлар синонимияси ҳақида гап кетар экан, шуни таъкидлаш лозимки, айрим сўзлар ҳам денотатив, ҳам коннотатив маъноларида бир хил вазифани бажариб келади. Тўғри, бундай бирхиллик кам учрайди. Фикримизнинг исботи учун мисолларга мурожаат қиламиз.

Маълумки, *булоқ* сўзи асли ўзбекча бўлиб, у форс-тожик тилларидан ўзлаштирилган *чашма* сўзи билан синонимик муносабатдадир. Иккаласининг денотатив маъноси бир хил: «Ер остидан отилиб, қайнаб чиқувчи сув ва шундай сув чиқиб турган жой, чашма» (ЎТИЛ). Қиёслайлик (мисоллар «Рашк изтироби» ҳикоясидан олинди): *Ана тоғ тошларидан ясалган сунъий «том» кўзга ташланди. Бу том остида каттагина булоқ бор. Бу сўқмоқ Косонсой дарёси бўйидаги чашмага олиб тушарди.*

Ҳикояда айти шу матнлардан кейинги матнда ушбу иккала сўз ишлатилган. Аслида, *чашма* суви

ер остидан қайнаб чиқса, булоқ тоғ тошлари орасидан сизиб чиқади.

Муҳим далил шундан иборатки, булоқ ва чашма сўзлари коннотатив маъноларида ҳам ўзаро синоним бўлиб кела олади. Масалан: *Ижод **булоғининг** жўшиб туриши учун тинимсиз меҳнат қилиш, мутолаага зўр бериш талаб қилинади* («Тасвир», 15-сон. 2007). *Мустақилликка эришилгандан кейин фан-маданият **чашмасининг** гуриллаб ўсишига кенг имкониятлар яратила бошланди* («7x7», 25-сон, 520).

Ушбу иккала гапда ҳам булоқ ва чашма сўзлари бир хил маънони – *бой манба* маъносини ифода-лаб келмоқда.

Ўзбек тилида «Ўсимликнинг ердан сув ва ўғит моддалар олиб берадиган ер ости қисми» (ЎТИЛ) тушунчаси икки хил сўз билан ифодаланади: *илдиз* ва *томир*. Бинобарин, улар ўзаро синонимик муносабатдадир. Масалан: *Баъзи ўсимлик **илдизларидан** турли моддалар* (ошловчи, каучук, алкалоид кабилар) *олиш мумкин. Баъзиларининг **илдизи*** (сабзи, лавлаги, шолғом ва бошқа шу кабилар) *истеъмол ҳам қилинади. Агар у ҳар кун эрталаб, кечқурун сойга тушмаганда эди, кўза-кўза сув қуйиб, **томирига** нам юбормаганда эди, ўрик аллақачон хазон бўларди.*

Иккала луғавий бирлик синонимик муносабатда бўлишига қарамай, уларнинг қўлланишида услубий фарқланиш борлигини ҳам таъкидлаш лозим. Негаки, *илдиз* китобий услубга, аниқроғи, шу услубнинг терминология соҳасига оиддир. Ботаникага

оид луғатда *илдиз*нинг махсус термин эканлиги қайд этилганлиги ва ботаникага оид дарсликларда айна шу терминнинг қўлланаётганлиги фикримизни тасдиқлайди.² *Томир* сўзи эса, асосан, оғзаки нутққа хос.

Илдиз ва *томир* сўzlари денотатив маъносининг бир хил эканлиги, бироқ қўлланиш доирасининг ҳар хиллиги, уларнинг коннотатив маъноларида ҳам ўз ифодасини топганлиги муҳим лисоний далил ҳисобланади. Буни сўzларнинг кўчма маънолари воситасида ҳам исботлаш мумкин.

Авалло шуни таъкидлаш лозимки, *илдиз* ва *томир* сўzlари «бирор нарсанинг асосини ташкил этувчи омил» маъноси орқали *негиз* сўзининг синонимлари қаторидан жой олиб, коннотативлик вазифасини бажаради. Масалан: *Учинчидан, ёшлар мустақил ҳаётининг дастлабки онлариданоқ ўз оиласининг илдизи чуқур, замини мустаҳкам эканлигини юрак-юракдан ҳис этадилар* («7x7», 23 (518-сон)). *Жўраҳон бу муҳим масалани айтишдан бош тортганда, бунинг томири жуда узоқ эканлигини Ғулумжон дарров фаҳмлаб олди* (М.Исмоилий). Биз ҳозирда қишлоқ хўжалигини янада ривожлантиришнинг *негизларидан* бири фермерлик хўжаликларининг фаолияти билан боғлиқ, деб ўйлаймиз («Халқ сўзи», 2006, 13-сон).

Юқорида *томир* сўзининг кўпроқ оғзаки нутққа хослигини уқтирган эдик. Қуйидаги мисолда эса унинг асос маъноси билан бадий услубга ҳам эга бўлганлигини кўриш мумкин: *Инсон фақат билим*

билангина, куч билангина эмас, орияти ва ғурури билан шахсга айланади. Шеърият ўша **томиринг**-ни тарбият қилади («7x7», 17(512-сон)). Шу манбадан яна бир мисол: Бу мисраларни ўқиркансан, бу замин менинг онам, мен унинг бағридан униб чиққан бир **томирман**, дейсан киши...

Бу ўринда, гарчи *илдиз* сўзи китобий бўлса-да, уни *томир* сўзи ўрнида қўллаш, чамамизда, бадий услубга хосликни бир қадар «сўндиради». Иккала сўзнинг юқорида кўрсатилган коннотатив маъноси орқали синонимлашган *негиз* сўзини *томир* сўзи билан алмаштириб қўллаш эса унинг бадий услубга хос бўёғини рангсизлантирган.

Томир сўзининг сўзлашув нутқида хослигини тасдиқловчи яна бир далил шундан иборатки, у «қариндош, уруғ-аймоқ», «қариндошлик» маънолари билан коннотатив маънода қўлланади. Масалан: *Юртда донғи кетган Жоналибойга, / Қизинг бериб, бойга томир бўлайлик* (Пўлкан). *Тожибой ўзи камбағаллардан бўлса ҳам, томири Олахўжа махсум билан туташган эди* (П.Турсун).

Томир сўзи «тутинган ўртоқ, яқин дўст» коннотатив маъносида ҳам қўлланиши мумкин: *Икки ўртада сўз бергандик, томирмиз – деб, Зуваласи айрим битта хамирмиз деб* (Ғ.Ғулом).

Аммо *илдиз* ва *негиз* сўзлари айни шундай кўчма маъноларда қўлланганлигини тасдиқловчи мисолларга дуч келинмади.

Илдиз сўзи яна шундай коннотатив маънога эгаки, бу унинг математик термин сифатида

қўлланишида намоён бўлади. Масалан: *а соннинг арифметик квадрати илдизи деб, квадрати а га тенг бўлган мусбат сонга айтилади* (Алгебра. 8-синф учун дарслик. 2004, 87-б.).

Шундай қилиб, доминанта бўлмиш *илдиз* сўзи денотатив маъносида *томир* сўзи билан бир хил тушунчани ифодалайди. Иккала сўзнинг амалиётда қўлланишида услубий ўзига хослик ҳам мавжуд. *Илдиз* ва *томир* сўзлари кўрсатилган маъноси бўйича *негиз* сўзи билан синонимик муносабатга кириша олади. Айрим пайтларда *томир* сўзи бадиий услубда ҳам қўлланиши мумкин; бу ўринда уни *илдиз* ёки *негиз* сўзлари билан алмаштириш ўринлидир.

Умумадабий тил доирасида *тизгин* ва *жилов* сўзлари денотатив маъноларида ўзаро синоним бўла олмайди. Чунки улар икки хил нарсанинг номларидир. Шунга қарамай, оғзаки нутқда *тизгин* ўрнида *жилов* сўзи ҳам қўлланиши мумкин. Масалан: *Овчилар хийла илгарилаб кетди. Жувон тизгинни сал бўшатган эди... той бирданига кўтарилиб кетди* (А.Қаҳҳор). Кўринадикки, иккала сўз ўзаро синонимик муносабатдадир. Аниқроғи, улар матний синонимлардир. Шунинг учун бўлса керак, *тизгин* ва *жилов* сўзлари коннотатив маъноларида қўлланганида, бирининг ўрнида иккинчисини бемалол ишлатиш мумкин бўлган сўзларга айланиб қолади. Қиёслайлик: *Тизгининг ойинг билан дадангинг қўлида, бошқача айтганда, уларнинг туяга ортган юки, кимга сотса, қаерга жўнатса, ихтиёрсиз эдинг* (А. Қодирий). *Давроннинг ихтиёри*

ўзида эмаслигидан жуда афсусланади. «Аёл кишига *жиловингни бергин-у, бурнингдан судраб юришини томоша қилиб эргашиб кетавер»* деганларнинг гапи рост экан («Хонадон», 22/20 07-сон).

Ўзбек тилида синонимик қаторлар икки, ҳатто ундан ортиқ сўзлардан иборат бўлиши мумкинлиги диққатга сазовордир.

Сўзлар синонимиясининг полифункционаллигини тасдиқловчи омиллардан бири улар маъноларининг ўзгача сўз (сўзлар) қуршовида қўлланилишида яққол кўринади. Бунда микроматннинг ўзига хос ўрни бор. Мисоллар келтирамиз:

Дастурхон I – гулдор дастурхон, катта дастурхон, кичкина дастурхон, энли дастурхон, энсиз дастурхон.

Дастурхон II – тўкин дастурхон, дастурхон тузамоқ, дастурхонга таклиф.

Қурол I – отув қуроли, совуқ қурол, атом қуроли.

Қурол II – ёзув қуроли, ўқув қуроли, кўрғазмали қурол, иш қуроли.

Қурол III – алоқа қуроли.

Ғалаён I – ғалаённи бостириш, ғалаённи кўтариш, ғалаёнга келиш.

Ғалаён II – руҳий ғалаён, ички ғалаён, дил ғалаёни.

Нафас I – чуқур нафас, нафас олмоқ, нафас тиқилиши.

Нафас II – ёмон нафас, иссиқ нафас, совуқ нафас.

Нафас III – бир нафасда.

Нафас IV – баҳор нафаси.

Хуллас, синонимлар ёзма нутқда ҳам, оғзаки нутқда ҳам хилма-хил функцияларни бажаришга хизмат қилади. Улар, биринчидан, айтини бир сўзнинг такрорланавериши натижасида келиб чиқадиган руҳий чарчоқликка барҳам бера олиш хусусиятига эга. Иккинчидан, синонимлар нутқнинг хилма-хиллиги, бўёқдорлиги, образлилигини янада кучайтиришга олиб келади. Учунчидан, синонимлар воситасида тасвирланаётган нарса-предмет ва ҳодисаларни янада ёрқинроқ тавсифлаш имкони туғилади. Ниҳоят, синонимлар, авваламбор, денотатив, қолаверса, кўп ҳолатларда коннотатив маъноларни ифодалаб кела олади. Қайд этилган ҳолатлар синоним сўзларнинг полифункционаллигини тўла тасдиқлай олади, деган фикрдамиз.

Гулбаҳор СУЛАЙМОНОВА,
Янгийўл академик лицейи ўқитувчиси.

¹ Ҳ.Дониёров, А.Ҳожиёв. Лексикология // Ҳозирги ўзбек адабий тили. Т.: Ўқитувчи, 1980. 114-б.

² Қ.З.Зокиров, Ҳ.А.Жамолхонов. Ботаникадан русча-ўзбекча энциклопедик луғат. I жилд. Т.: Ўқитувчи, 1973. 141-б.

Лексик-грамматик такрорланмалар хусусида

Ўзбекистондаги таълим-тарбия ишлари қозоқ тилида олиб бориладиган умумий ўрта таълим му-

ассасларида, педагогика олий ўқув юртларининг филология факультети қозоқ тили бўлимларида билим олувчиларнинг она тили сифатида қозоқ тили ва адабиёти ўрганилади. Қозоқ миллатига мансуб ўқувчиларга она тилининг ўзига хос айрича хусусиятларини ўргатишда лексик-грамматик такрорланмалар ҳақида маълумот бериш уларнинг билим даражасининг ортиши ва мазкур фан бўйича ДТС талабларига жавоб бера олишига замин тайёрлайди. Биз бу мақолада қозоқ тилига хос бўлган лексик-грамматик такрорланмаларнинг бадиий ва сўзлашув услубларига хос матнлар ҳақида сўз юритмоқчимиз.

Истеъдодли адиб, академик ёзувчи Ғ.Мусреповнинг асарларидаги лексик-грамматик такрорланмаларни олайлик. Унинг асарлари тилининг ҳазил-мутойиба, истеҳзоли таъна ва пичингларга бойлиги билан ажралиб туради. Бу ўқувчи ҳиссиётларини жунбушга келтирувчи самимий юмордир. Шунини айтиш жоизки, ёзувчи «Тулаған талқында» номли илк асаридан бошлаб, сўнгги яратилган «Кездеспей кеткен бір бейне» орасидаги кўплаб битикларида юморнинг барча қирраларини ифодалашда такрорланмалардан самарали фойдаланган. Ёзувчи асарларидаги такрорланмалардан тасвирий воситалар сифатида фойдаланганини Е.Жанпейсовнинг 1968 йилда «Ғылым» нашриётида чоп этилган «Қазақ прозасының тілі» («Қозоқ насрининг тили») номли китобида кўриш мумкин. Унда қуйидаги

фикрлар бор: «Қаҳрамоннинг психологик ҳолатини баъзан бир сўзни бир неча марта такрор қўллаш билан янада аниқроқ кўрсатиш мумкин. Асар матнида бир сўзнинг бир неча мартаба такрорланиб келиши айни вақтда услуб хусусияти сифатида намоён бўлади. Масалан, *Ғ.Мусрепов биргина қоңыр (қўнғир) сўзининг ўзини бир контекстда тасвирий восита сифатида бир неча марта қуйидагича қўллаган: «Қоңыр келеңке ўйдің қоңыр сәулесі Шайзаны да қоңырландырып, Сўрғұлтқа таңдық түс береді. Үй де қоңыр, келеңке де қоңыр. Қоңыр үйдегі тіршілік те қоңыр. Қоңыр ойлы Шайзаның әнқ де қоңыр. Қоңырлатып, ыңырысып өлең айтып отырады»*.¹ Кўринадики, муаллиф беш жумлада *қўнғир* сўзини ўн марта қўллаган. Шуниси диққатга сазоворки, бу такрорлар ўқувчининг ғашига тегмайди, аксинча унинг вазият ва асосий қаҳрамон ҳақидаги тасаввурини тиниқлаштиради.

Бундай такрорланма ва тасвирий воситаларни Ғ.Мусреповнинг ўзига хос ижод маҳсули дея эътироф этиш мумкин. Юқоридаги мисолда қўлланган «қўнғир» сўзининг сифатни билдирувчи хоссасига ҳар хил маънолар қўшилган. Парчадаги «қўнғир» сўзи икки жойда феъл шаклида қўлланилган. Қолган барча холларда сифат шаклида келган. Контекстдаги «қўнғир» сўзи баъзи ўринда ўзининг асл маъносидан, айрим ҳолатларда эса маъжозий маънода қўлланилган. Ана шу кўчма маънолар

контекст орқали бирининг услубий бўёғини бири ёритиб, бири иккинчисининг мантикий маъносини тўлдирган. Кетма-кет қўлланилган «қўнғир» сўзи ишлатилган жумлаларни алоҳида гап шаклида олиб таҳлил қилсак, контекстнинг ҳақиқий услубий моҳияти англашилмай қолиши мумкин. Муаллиф «қўнғир» сўзини ўн марта ўзгартириб қўллаш билан қаҳрамоннинг бир лаҳзадаги ҳаяжони, ички дунёсини воқеа-ҳодисалар, ташқи дунё ўртасидаги муносабат орқали ишонарли тасвирлай олган, деб баҳолаш мумкин. Демак, адибнинг «қўнғир» сўзини шунчалик кўп марта такрорлашдан мақсади – қаҳрамонининг турмушдаги инқироzi ва қиз қўнғлида бундан бошқа қандайдир шарпа борлигини кўрсатиш.

Насрда такрорланмалар тасвирий восита ҳисобланади. Ҳар бир адибнинг ўзига хос услуби бўлиши билан бирга тасвирлаш маҳорати ҳам айрича бўлади. Бадиий адабиётда тасвирий воситалар, баъзи алоҳида сўзларнинг, жумлаларнинг услубий бўёғи, эстетик функцияси, эмоционал-экспрессив нақши ўзгариб, янгиланиб боради. Бу, кенг маънода, бадиий адабиёт услубиятининг ўзига хос табиатидан, бадиий адабиётнинг олдига қўйиладиган асосий вазифасидан вужудга келувчи ҳодисадир.

Насрий асарларда такрорланувчи элементларнинг кўп учрайдиган тури – боғловчилар, қўшимчалар ҳамда уюшиқ бўлақлардир. Одатда гапнинг уюшиқ бўлақлари саналиб, зарур келишиқ қўшимчасини энг сўнги бўлаққа қўшилиши –

умумий синтактик норма, қўшимчанинг ҳар бир сўзда қўлланилиши эса – такрорланманинг бир тури ҳисобланади. Масалан: «*Ұрыс алдында ұланына, тайшысына, зайсасына, ноянына, сардарына қауіп төнген кезде қол бермеген адам ғана өлім жазасына кесіледі*».²

Насрдаги морфологик шаклларнинг такрорланиши эса гапга услубий маъно беради. Матндаги такрорланмаларнинг синтактик турларидан бири параллелизмдир. Параллелизм бу икки нарса ёки ҳодисани тенг равишда олиб, қиёсий йўл билан тасвирлашдир. Параллел ҳолатда икки хил тушунча берувчи тил бирикмалари бир-бирига таъсир кўрсатиш орқали уйғунлашган поэтик тасвирни вужудга келтиради.

Икки ва ундан ортиқ таркибий қисмдан иборат **синтактик параллелизм**нинг матн услубиятини очишда эмоционал-экспрессив функцияси ўзгача бўлади. Буни машҳур адиб Аким Тарази қаламига мансуб «Бораштың белестері» ҳикоясидан олинган қуйидаги парчада кўриш мумкин: «*Құшақ толғандай топ-толық ай төбеңде төніп тұрса, мөлдір шыны шаңырақ астында мүлігіп жатса, сыңғырлаған күлкі мен сыңсыған жылау кезектесіп таусылмаса, талқысып кетпей қайтерсің. Бораш талқысып кеткедей болады*». Бу мисолда тўрт хил маъно битта гап таркибига сингдирилиб, кўп компонентли синтактик параллелизм ясалган. Ҳар бир эргаш

гап **-са, -се** қўшимчаси билан тугаб, битта бош гап билан боғланган. Бу мисолда параллелизм ёзувчи танлаган ўзига хос тасвирий воситадир.

Истеъдодли қозоқ ёзувчиси Ғ.Мусрепов она мавзусида ажойиб асарлар яратган ижодкор. Унинг қайси ҳикоясини олмайлик, она, аёл, Ватан каби сўзлар тез-тез такрорланиб туради ва шу йўл билан у мавзунинг чуқурроқ ёритилиши ва мазмуннинг таъсир кучини оширишга эришган. «Өлімді жеңген ана» («Ўлимни енган она») ҳикоясида дастлабки кичик микромаатннинг ўзидаёқ синтактик такрорланма мавжуд. Масалан: *«Мақтасақ та, мақтайық та, құрметтейік те әйелді. Әйел ана, барлық қиындықтарды жеңетін сарқылмайтын күш, көзді бұлақ емес пе?»*³ Парчада «аёл» сўзининг биринчи гапнинг охирида, иккинчи жумланинг бошида қўлланилиши фақат ўша инсонда юз берадиган воқеликлар ҳақида хабар беради. Ғ.Мусрепов яратган оналар тимсоли қудратли, гўзал, оқила ва ўткир зеҳн соҳибаларидир. Бундай инсонларнинг одамий қиёфасини танитиш учун ижодкор ҳикояларини улғувор поэтик услубда ёзишга ҳаракат қилади.

Ғ.Мусрепов асарларида нафақат лексикограмматик, балки оҳанг такрорланмаларидан ҳам фойдаланган. Масалан, ёзувчи ўз асарларида гап ва ибораларга бир хил товушдан иборат сўзларни кўплаб киритган. Бундай жумла ўқилганда қофияли, оҳангли бўлади ва воқеа мазмунини ҳазм қилишни енгиллаштиради. Масалан: *«Жалғыз баласы Жәңгкр*

*өлгенде Самарқан халқы от түкіріп, қан қақырған» арыстанның қаралы қошеметпен қарсы алған ғой. Өлім есқп, өлім орған, айналасына у шашқан, ақсақ арыстан (мен) мен қара мен көктен ғана киініп, ішін жалын өртеп, шер кернеп шыққан еді».*⁴

Бунда бир хил товушлар, бир хил бұғин ва ўшаш қўшимчаларнинг такрорланиши, узвийлиги гапга алоҳида оҳанг бағишлайди.

Хулоса қилиб айтганда, юқорида тилга олинган барча такрорланмалар ўзаро узвий боғлиқлиқда, маъновий бирликларда келади ва семантик уйғунлик билан матн таркибини мувофиқлаштириб, гапда услубий вазифани бажаради.

**Айзада УТАНОВА,
филология фанлари номзоди,
доцент.**

¹ Ғ.Мусірепов. Қазақ әйели. – Алматы: Жалын, 1982. 140-б.

² Ө.Кекілбай. Он томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Өлке, 1999. – 276 б.

³ Ғ.Мусірепов. Қазақ әйели. – Алматы: Жалын, 1982. 140-б.

⁴ Ўша асар, ўша бет.

Абдулла Қаҳҳор ҳикояларида бадий сатирага мувожаат

Ўзбек адабиёти тараққиётига катта ҳисса қўшган Абдулла Қаҳҳор ўзининг бутун ижодий фаолияти давомида турмушнинг пасту баландини, оқу-қорасини акс эттирадиган асарлар яратди. Истеъдодли адиб энг оддий, биз ўзимиз дуч келадиган, эшитиб юрган, жўнгина воқеалар асосида халқ мақоллари, ибораларидан усталик билан фойдаланган ҳолда шундай асарлар яратдики, уни ўқиб ларзага тушмай қолмайди киши. Абдулла Қаҳҳорнинг турли жанрларда яратган асарлари ўз даврида кенг китобхонлар томонидан зўр эҳтирос билан кутиб олинган ва севиб ўқилган.

Ёзувчи ижод майдонига илк қадам ташлаши биланоқ ўзбек адабиётининг маънавий софлиги, чуқур ғоявийлиги, юксак бадиийлиги учун ҳормай-толмай хизмат қилди.

Абдулла Қаҳҳор ниҳоятда ҳозиржавоб ёзувчи эди. У ҳаётдаги янгиликни, янги воқеани тез фаҳмлаб олар ва уни маҳорат билан халққа етказиб берарди. Ёзувчи қирқ йил давомида адабиёт соҳасида унумли ижод қилди. Бу вақт ичида у юздан ортиқ ҳикоя ва фельетонлар, бир қанча бадиий очерк ва танқидий мақолалар яратиб, ўзбек адабиётида ёрқин из қолдирди.

У характер яратишда, портрет чизишда, образни индивидуаллаштиришда ўзбек тили имкониятларидан усталик билан фойдаланди.

Абдулла Қаҳҳор ижодида ҳикоя алоҳида ўрин тутади. Ҳикоя ижтимоий ҳаёт ва одамлар турмушидаги воқеаларнинг бир лаҳзасини, ҳолатини кўрсатадиган кичик бир жанрдир. Ҳикоя сўз танлаш, уни ўрнига қўйиб, ихчам жумла тузишни талаб қилади. Абдулла Қаҳҳор бу соҳада катта маҳоратга эга ёзувчидир. Аниқ, ихчам жумлаларда чуқур фикр бериш Абдулла Қаҳҳор ҳикоячилигига хос хусусиятлардан биридир.¹

Абдулла Қаҳҳор ўзбек адабиётига ҳажвчи ёзувчи сифатида кириб келди. У илк қадамлариданоқ ўзбек адабиётида ҳажвий ҳикоя, юмористик лавҳа, очерк каби жанрларнинг ривожланишига катта ҳисса қўшди. Ёзувчининг дастлабки илк сатирик шеърлари ва ҳикояларига назар ташласак, у диндор ниқобини кийган нопок кишиларни қаттиқ танқид қилганига гувоҳ бўламиз. Бу ҳикояларда айрим шахслар эмас, балки бидъатлар, сарқитлар қораланади, уларнинг янги ҳаёт қаршисида ночор эканлиги очиб берилади. Ёзувчи ҳикояларининг кўпи бошдан оёқ пичинг асосига қурилган. Ҳикоя давомида воқеа шундай тасвирланадики, унинг моҳияти орқали қаҳрамоннинг кулгили қиёфаси яққол кўзга ташланади. Бунга мисол қилиб «Ўзинг шифо бер», «Дуога шак йўқ», «Билдириш», «Ой куйганда» каби ҳажвий ҳикояларини келтириш мумкин.

30-йилларнинг ўрталарида Абдулла Қаҳҳор «Анор», «Ўғри», «Бемор», «Томошабоғ» каби машҳур ҳикояларини яратди. Бу ҳикоялар ҳажман кичик

бўлса-да, бадиий-ғоявий жиҳатдан ўткир эди. Уни ўқиган китобхон кўз олдида ўтмишдаги халқ оммаси бошидан кечирган хўрликлар, ҳақоратлар ўзининг бутун фожиавий моҳияти билан намоён бўлади.

Ёзувчининг 30-йиллардаги ҳажвий ҳикояларида ҳаётда учраб турадиган инсонлар кадр-қимматини пастга урадиган турли-туман нуқсонлар, ҳар хил иллатлар бадиий теран акс эттирилган. Масалан, адибнинг «Бек», «Оғайнилар», «Икки ёрти бир бутун» «Мунофиқ» каби ҳикояларида лаганбардорлик, хушомадгўйлик, мунофиқлик иллатлари қаттиқ қораланади. Бу иллатлар ҳамиша жамият учун зарарли бўлиб, одамларнинг ўзаро муносабатларига раҳна солиб келади. Адиб «Мунофиқ» ҳикоясида шундай кишини сескантирадиган шахс образини яратган. Бу ҳикоя қаҳрамони Низомиддинов, мунофиқгина эмас, ўта кетган лаганбардор, хушомадгўй ҳам бўлиб, бошлиғини кулдириш учун ҳатто қовунга пиёз қўшиб ейди. Ҳикояда инсондаги мунофиқлик ва эътиқодсизлик қўшилиб кетган хатти-ҳаракат жамият учун хавфли иллатга айланиши кулгили, оригинал эпизодлар орқали кўрсатилган. «Адабиёт муаллими», «Санъаткор», «Ўжар», «Айб кимда» каби ҳикояларда маданиятсизлик, онгсизлик, нодонлик, манманлик каби кишилардаги салбий қусурлар яхши очилган. Эндиликда бу ҳикоялар ўзбек адабиётининг нодир намунаси бўлиб қолган.

Адиб турмушдаги қайси бир иллатни танқид остига олмасин, кишилардаги қайси бир салбий хусусиятни фош этмасин, унинг жамият ҳаётига қанчалик зарар келтиришини рўйи-рост очиб беради. Масалан, «Мирза» ҳикоясида «Инобатли мирзо»

деб ном чиқарган, бир вақтлар мирзолик қилган, кейинчалик одамларга ариза, дуойи салом ёзиб бериб тирикчилик ўтказган Боқи мирзо ҳақиқий ҳаёт билан тўқнашади. Яшаб турган шаҳрида мирзолик билан куни ўтмай қолгач, бошқа шаҳарга боради. Аммо маълум бўладики, ривожланиб бораётган ҳаёт бундай мирзоларни бир четга суриб қўйган экан.

Ёзувчи «Санъаткор» ҳикоясида оддий сўзларнинг маъносини фарқ қила олмайдиган саводсиз, аммо ўта кетган такаббур киши образини, «Адабиёт муаллими» ҳикоясида эса адабиётдан мутлақо хабарсиз ўқитувчи образини яратиб берган ва буларнинг замон талабларига асло жавоб бера олмасликларини фош қилган.

Адиб «Санъаткор» ҳикоясида қаҳрамон «санъаткор»ини қаттиқ масхара қилади, унинг ҳар бир ҳаракатидан, гапидан кулгили аломатларни топади. Ёзувчи асар қаҳрамонини масхара қилиб, уни доводиратиб қўяди. Ҳикояда ўзини ниҳоятда «маданиятли» деб биладиган, аслида эса ўзи айтадиган ашуланинг маъносини тушунмайдиган чаласавод ва маданиятсиз артист фош қилинади. Ҳикоядаги образлардан бири санъаткорнинг уй хизматчиси. У уй хизматчиси бўлса-да, кўпроқ ўқиб ўрганишга ҳаракат қилади, замон билан ҳамнафас бўлиб яшашга интилади. Уй хизматчиси билан санъаткор ўртасидаги фарқ биргина суҳбатда кўзга ташланади:

«Хизматчи дафтар-қалам келтириб, санъаткорнинг олдига қўйди: – «Ж»нинг каттаси қандай

ёзилади? Домламиз бир кунни кўрсатган эди, эсимда қолмапти.

Санъаткорнинг жаҳли чиқди:

– Энди «Ж»га келдингизми? Баржом деганда ёзилади. Кечаги баржом оғзи очиқ қолипти, гази чиққандан кейин бир пулга қиммат. Сиз ҳам дунёга келиб маданиятли бўлсангиз-чи!...

Санъаткор ўрнидан туриб ётоққа кириб кетди.

– Ётасизми? – деди хизматчи нариги уйдан.

– Нима эди?

– «Ж»нинг каттасини кўрсатиб бермадингиз, эртага домла сўрайдиган эдилар. Қанақа ёзилади? – Кичкина ёзиб қаттиқроқ ўқинг».

Бу парчадан кўриниб турибдики, ўз устида тинмай ишлаётган уй хизматчиси образи ёрдамида маънавий дунёси ўта ғариб, чаласавод санъаткорнинг қиёфаси тўла очиб берилган.

Шу тариқа Абдулла Қаҳҳор ҳажвий ҳикояларида турли-туман ижтимоий иллатларни ишонарли сатирик образларда мужассамлаштирар экан, шу иллатларни қоралаш, уларни рад этиш билан чекланмайди. Шу билан биргаликда, тобора ривожланиб бораётган ҳаётдаги улкан ўзгаришларни ҳам тасдиқлайди. Бу ўзгаришлар ҳаётда турли шаклларда намоён бўлади. Ёзувчи ўз ҳикояларида уларни шундай шаклларда мисол қилиб оладими, натижада иллатлар тўла акс этади.

Абдулла Қаҳҳорнинг ҳажвий ҳикояларида сатирик характерлар ҳаётдан олинган бўлиб, уларни ёзувчи ҳеч бир бўрттиришларсиз тасвишлаб берган. Ёзувчи

қайси бир қаҳрамонни тасвирламасин, уни бошдан-оёқ таништириб ўтирмай атиги икки-уч жумла ёки детал орқали қандай инсон эканлигини кўрсатиб беради. Абдулла Қаҳҳор айрим ҳоллардагина қаҳрамон характери баён қилиш, таърифлаш ёрдамида очади.

Адиб яратган сатирик образларда портрет ҳам мавжуд бўлиб, бу ўринда ёзувчи кўпроқ психологик портретдан фойдаланади. Бунга «Мунофиқ» ҳикояси мисол бўла олади. Шу нарсани қайд қилиш керакки, ёзувчи ўз ҳикояларида бирон-бир хатти-ҳаракатни бежиз тасвирламайди. Унинг ҳикояларида воқеалар шитоб билан ривожланади ва ҳеч қандай сунъийлик сезилмайди. Ҳар бир ҳикоя ихчам лавҳадан иборат.

Адиб ҳикояларини кўздан кечирар эканмиз, у халқ оғзаки ижоди намуналари бўлган мақол ва жонли иборалардан унумли фойдаланганига гувоҳ бўламиз. Халқ ижодидаги латифалар бир-икки лавҳадан иборат бўлиб, битта жумлада ифодаланган ечим билан тугайди. Худди шу ечимда латифанинг мағизи, ҳикмати ифодаланган бўлади. Абдулла Қаҳҳорнинг кўпгина ҳажвий ҳикоялари ҳам ана шундай кутилмаган ечимга эга. Уларда ҳам баъзан ҳикояларнинг асосий ғояси ифодаланади, баъзан қаҳрамон характерининг сўнгги белгиси берилади, баъзан эса бу ечим бениҳоя теран бир юмор билан яқунланади.

Абдулла Қаҳҳор ҳикояларининг тили содда, табиийдир. Ҳикоялардаги воқеалар жўнгина ифодаланган бўлса-да, улар равон тилда баён этилади.

Бу нарса китобхонга асар мазмунини тўла-тўқис етказиб беришда муҳим роль ўйнайди.

**Хулкар МУҲАММЕДОВА,
ЎзДЖТУ ўқитувчиси.**

¹ О.Шарафиддинов. Абдулла Қаҳҳор. Т., 1988.

Ўзбек ва француз фольклори намуналарининг қиёсий таҳлили

Ўзбек халқининг жаҳон халқлари билан ўзаро ҳамкорлиги ва маданий алоқалари узоқ тарихга эга. Шарқ Ренессанси гултожи бўлган Ал-Фарғоний, Ибн Сино, Беруний, Хоразмий каби ватандошларимиз яратган буюк асарлар Ўрта асрлардаёқ Шарқ ва Ғарб цивилизацияси тараққиётига катта таъсир кўрсатган бўлса, соҳибқирон Амир Темурнинг бунёдкорлиги ва зафарли юришлари Шарқ ва Ғарб, хусусан, Марказий Осиё ва Ғарбий Европа халқлари маданияти тарихида янги даврни бошлаб берди. Шу маънода, француз ва ўзбек халқлари ўртасидаги илк алоқалар ҳам соҳибқирон Амир Темур ва қирол Карл VI ўртасидаги ёзишмалар ҳамда элчилар алмашуви билан бошланган эди.¹ Икки улуғ ҳукмдор тамал тошини қўйган биродарлик ришталари тили ва этник келиб чиқиши бир-биридан узоқ бўлган француз ва ўзбек халқлари ўртасидаги маданий

алоқаларнинг ривожланишида ва бизнинг давримизга келиб янада мустақамланишида муҳим тарихий аҳамият касб этиб келмоқда.

Францияда ўзбек адабиётини ўрганиш, таҳлил ва таржима қилиш ҳам анча илгари бошланган. Жумладан, Франция қироли Людовик XIV (1638–1713) ва унинг бош вазири Колбер (1619–1683) даврида Шарқ мамлакатлари тарихи ва адабиётини ўрганиш, Марказий Осиёга тегишли нодир қўлёзмаларни йиғиш бўйича муайян ишлар олиб борилган. Масалан, Колбер ташаббуси билан Сорбонна университетини тамомлаган иқтидорли ёш олимлар Шарқ мамлакатларига турли мақсадларда сафарга йўлланган.

Шундай олимлардан бири Бартоломе Д'Ербело Париждан Истамбулга қадар бўлган мамлакатлардаги кутубхоналардан, якка шахслардан бир қанча араб, форс ва туркий тилларда битилган нодир китобларни сотиб олиб, уларни Колбер кутубхонасига тортиқ қилган. Узоқ йиллар бу кутубхонада ишлаган Д'Ербело юқоридаги манбаларни ўрганиб, ўзининг машҳур «Шарқ кутубхонаси» («La Bibliotheque orientale», 1697) қомусини яратган эди.

Д'Ербелонинг бу қомуси эълон қилинган, унда келтирилган манбаларга асосланиб Ғарб шарқшунослари IX–XII аср ислом цивилизацияси, темурийлар даври илму фани ва адабиётини изчил ўрганганлар. Шундан кейин улуғ Шарқ алломалари Ал-Фарғоний, Ибн Сино, Беруний, Хоразмий, Мирзо Улуғбек, ҳазрат Навоий ва шоҳ Бобур асарлари француз тилига таржима қилинган.

Д'Ербелонинг «Шарқ кутубхонаси» қомуси кейинчалик Европа шарқшунослик илмида шу қадар машхур бўлдики, Фарб шарқшунослик мактаблари яқин йилларга қадар унга таяниб қатор тадқиқотлар яратдилар. Бартоломе Д'Ербело томонидан яратилган «Шарқ кутубхонаси» («La Bibliotheque orientale») номли қомуснинг бир нусхаси ҳозирги кунда Алишер Навоий номидаги Республика Миллий кутубхонасида сақланмоқда.

Умуман, француз-ўзбек адабий алоқалари узоқ ва қадимий тарихга эга.² Кейинги йилларда Тошкентдаги «Марказий Осиёни ўрганиш француз институти» (IFEAC) ва унинг собиқ директори доктор Реми Дорнинг ўзбек тили ва адабиётини ўрганиш бўйича олиб бораётган тадқиқотлари ҳам таҳсинга лойиқдир. Таниқли шарқшунос олим Реми Дор туркий тиллар ва туркий халқлар фольклорини ўрганишга бағишланган қатор тадқиқотлар муаллифи бўлиб, унинг ташаббуси ва раҳбарлигида «Французча-ўзбекча луғат» ва «Ўзбекча-французча луғат»лар нашр қилинди. 2005 йилда бу олим ўзбек халқ эпоси – «Гўрўғли» туркумига кирувчи «Нурали» достонини аслиятдан француз тилига ўгириб, унинг ўзбекча-французча матнларини ёнма-ён ҳолда чоп эттирди.³ Таржимоннинг дostonга ёзган сўзбошиси ва келтирган илмий шарҳлари асарни мутолаа қилаётган ўқувчи учун ўзбек халқ эпоси хусусида кенг ва зарур маълумотлар беришга хизмат қилади.

Доктор Реми Дорнинг 2006 йилда Парижда нашрдан чиққан «Алишер Навоий муаммолари» номли рисоласи француз шарқшунослигининг сўнгги

йиллардаги ютуқларидан биридир. Олиб борилган бундай тадқиқотлар ўзбек ва француз фольклори намуналарининг лингвопоэтик хусусиятларини янада чуқурроқ ўрганиш учун кенг имкониятлар яратди. Ўзбек олимлари француз эпик халқ қўшиқларининг ғоявий йўналиши, шаклланиш даври, тематикаси, қаҳрамонлар таркиби, унинг муаллифга муносабати, ёзма матннинг мавжудлиги ёки йўқлиги, оғзаки ва ёзма вариантларга эгаллиги каби белгилар асосида тасниф қилмоқдалар.

Француз халқ эпоси «Роланд ҳақида қўшиқ» тўғрисида гапириб шуни айтиш мумкинки, у энг қадимги француз халқ эпик достонларидан бири бўлиб, унинг «Роланд ҳақидаги қўшиқ» (La Chanson de Roland) номи билан юритилувчи Оксфорд варианты XI асрнинг охирига тааллуқлидир.⁴

Француз халқ қаҳрамонлик эпосининг ўзига хос хусусиятларини, унинг поэтикасини ўрганиш соҳасида жаҳон фольклоршунослигида салмоқли ишлар амалга оширилган. Лекин шу кунга қадар кўп асрлик тарихга эга бўлган француз халқ эпосининг келиб чиқиши, бундай эпик қўшиқларнинг ҳудудларга тарқалиш жараёни ҳақидаги назариянинг асосий йўналишлари тўла аниқланганича йўқ.

Шуни айтиш лозимки, «Роланд ҳақида қўшиқ» эпоси ўзбек халқининг «Алпомиш» эпоси билан ҳар томонлама ҳамоҳангдир. Мустақиллик йилларида мамлакатимизда «Алпомиш» достонининг 1000 йиллиги тантаналари ўтказилди (1999), Термиз шаҳрида афсонавий қаҳрамон, алп баҳодир Алпомишга ҳайкал ўрнатилди. Президентимиз И.А.Каримов

Ўзининг «Юксак маънавият – енгилмас куч» номли асарида бу ҳақда қуйидаги фикрларни билдирган: «Халқ оғзаки ижодининг ноёб дурдонаси бўлмиш «Алпомиш» достони миллатимизнинг ўзлигини намоён этадиган, авлодлардан-авлодларга ўтиб келаётган қаҳрамонлик қўшиғидир. Агарки халқимизнинг қадимий ва шонли тарихи туганмас бир дoston бўлса, «Алпомиш» ана шу дostonнинг шоҳ байти, десак, тўғри бўлади. Бу мумтоз асарда тарих тўфонларидан, ҳаёт-мамонт синовларидан омон чиқиб, ўзлигини доимо сақлаган эл-юртимизнинг бағрикенглик, матонат, олижаноблик, вафо ва садоқат каби эзгу фазилатлари ўз ифодасини топган».⁵

Бу иккала эпоснинг қиёсий таҳлили шуни кўрсатдики, улар ўртасида ҳам шаклан, ҳам мазмунан қатор муштаракликлар мавжуд. Шакл ўхшашликлари ҳар икки дostonнинг шеър тузилишида, қофияланишида намоён бўлади. Масалан: «Алпомиш»да:

*«Кўкламда очилар боғларнинг гули
Гулни кўрса, маст бўп сайрар булбули...»*

шаклидаги бадий тасвир бор. «Роланд ҳақида қўшиқ»нинг даниялик Ожьега бағишланган қисмида эса:

*Il vit le graille e le noif le giel
E le grant roce contremment vers le ciel*

Яъни: «У момоқалди роқ, қор ва музликларни кўрди. Кўкка бўй чўзган улкан қоялар кўзга ташланди» тарзидаги тасвир шеърий мисраларда акс эттирилган.

Ҳар икки дostonдаги мазмун муштаракликлари улардаги жанг саҳналари тасвирида ҳам намоён бўлади. Жумладан, «Алпомиш»да:

*«Гумбурлар тоғнинг дараси,
Урушли кун бўлган вақтда
Игрантар найза яраси.
Бораётиб хон қаради,
Кўринди бир тўп қораси.
Бу қорани ҳақим кўрди,
Кўрингани узоқ йўлди (р),
Бўлжаёлмас майдон чўлди (р),
Кўринган қора ким бўлди?
Қистайди Бойчибор отди,
Қилар отга сиёсатди,
Кун пешин ҳаддига етди,
Тўрт кеча-кундуз йўл тортди,
У қорага яқин етди.
Кун пора-пора бўлган вақтда
Ҳақимбек етиб борибди»⁶*

мисралари орқали Ҳақимбекнинг жанг майдонига етиб бориши тасвири берилган бўлса, қуйидаги мисраларда Роланднинг Гельн шаҳрини ишғол қилиши ва у ердаги ҳаётнинг бутунлай издан чиқарилиши тасвирланган:

*Li quens Rolland, il l'ad e prise e fraite
Puis icel jur en fut cent anz deserte.
Se puis veeir ma gente sorur Alde
Ne jerreiez jamais entre sa brace !*

*Veez m'espee, ki est e bone lunge
A Durandal jo la metraieuncutre.
Ki conquest Puelle e tretute Calabre!
Ains sui fix Nomble de Baivier le baron
Qui Alogant requist en Aspremont.⁷*

Бундан ташқари ҳар икки дostonнинг яратилиши ҳам тарихан яқин даврга тўғри келади. Агар «Алпомиш» бундан минг йил олдин яратилган бўлса, «Роланд ҳақида қўшиқ»нинг бизга маълум илк нусхаси 1131 йил қоғозга туширилганлиги ҳам фикримизнинг далилидир.

Бундай тадқиқот ишларини давом эттириш фольклоршунослик илми олдида турган долзарб вазифалардан ҳисобланади. Келгусида ана шундай қиёсий-типологик кузатишлар доирасини янада кенгайтириш ва чуқурлаштириш лозим бўлади.

**Сарвар ИСМАТОВ,
Навоий Давлат педагогика
институтини катта ўқитувчиси.**

¹ М.Холбеков. Амир Темурнинг Европа қироллари билан ёзишмалари. Самарқанд, 1996. 5–34-б.

² М.Холбеков. Ўзбек адабиёти Францияда. Т.: Фан, 1988. 56-б.

³ Nourali le Preux et Marghoumon-Péri. Coisie, présentée, traduite de l'ouzbek par Rémy Dor. Langues mondes, IFEAC, 2005. 302 p.

⁴ А.А.Смирнов. Кто был автор «Песни о Роланде»? // Проблемы сравнительной филологии. М.-Л.: Наука, 1964. 418-б.

⁵ И.Каримов. Юксак маънавият – энгилмас куч. Т.: Маънавият, 2008. 32–33-б.

⁶ Алпомиш. Т.: Ўзбекистон, 1992. 83-б.

⁷ La Chanson de Roland. Paris, 1986. 169-б.

Ҳамид Олимжон ижодига бир назар

XX аср ўзбек миллий маданий заминида етишган, қонида, ўзлигида, кўз қорачиғида, тўқсон икки томирида туғма зукколик, шоирона сажия эгаси, билгичлик, бурролик, нурбахшлик, ёрқин қалб эгаси Ҳамид Олимжон нодир истеъдод соҳиби эди.

Ҳамид Олимжон шўро тузуми даврида яшади, ижод этди. Шоир яшаган давринг асосий тамойиллари, руҳи унинг ижодига ўз таъсирини ўтказди. Ҳамид Олимжон ижодиёти ва шеъриятининг ҳаётий манбалари нималардан иборат? Унинг етук ижодкор ва ёрқин шахс бўлиб улғайишида қандай ижтимоий-эстетик омиллар асосий роль ўйнагани хусусида фикр юритишдан олдин Ҳамид Олимжон адабиёт майдонига кириб келган дастлабки йилларни ва ўша даврдаги ижтимоий-сиёсий ва адабий ҳаётни кўз олдимизга келтирайлик. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, Ҳамид Олимжон ва бошқа адибларимиз адабиёт майдонига кириб келган 20-йиллар халқимиз ва маданиятимиз тарихида энг мураккаб ва зиддиятли бир давр эди.

Ҳамид Олимжон мана шундай мустабид шўро тузумининг мафкуравий ҳукмронлик ва зўравонлик сиёсати авж олган бир пайтда тенгқурлари – Ойбек, Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор, Миртемирлар

сингари жўшқин истеъдоди ва ўз овози билан адабиёт майдонига кириб келди. Ўша йилларда Ҳамид Олимжон каби тўнғич адабиларимиз чекига тушган бу қисмат ҳам ижобий, ҳам салбий мазмун-моҳиятга эга эди. Ижобий томони шундаки, Ҳамид Олимжон бевосита ана шу жўшқин ва мураккаб ҳаёт ичида яшади, обдон пишди ва халқ билан ҳамнафасу ҳамдард бўлиб, етук бир ижодкор сифатида шаклланди.

Бу даврнинг Ҳамид Олимжон ва унга тенгқур бўлган авлод вакиллари ижодига кўрсатган даҳшатли салбий таъсир деганда, биринчи навбатда, ҳукмрон коммунистик мафкура ва унинг ижодкорлар олдига қўйган асоссиз талаблари назарда тутилади.

Ҳамид Олимжон каби улкан адиблар туғма истеъдод соҳиби бўлиш билан бирга ҳам Шарқ, ҳам рус, ҳам жаҳон илғор адабиётидан, ҳам халқнинг битмас-туганмас оғзаки ижодидан бениҳоя кўп ўрганганлиги ва бу ўрганиш жараёнида истеъдодлари янада камол топганлиги ибратлидир.

Шоир Миртемир 20–30-йиллар Самарқанд адабий-маданий муҳити, хусусан, Ҳамид Олимжоннинг жўшқин фаолиятини эслаб, уни Михаил Светловнинг «Гренада»¹сини жуда яхши кўришини, ниҳоятда таъсирчан ўқишини, кейинчалик эса шу шеърни чиройли таржима қилганлигини таъкидлайди. Инсонларни озод ва обод кўришни истаган, ҳурликни жон қадар суйган, ғайрати, матонати ичига сиғмаган, ҳаётсевар ўсмир йигит – «Гренада»

қахрамони билан давр шиддати талаб этаётган ҳозиржавоблик, сафарбарлик, фидойилик, янги турмушдан олинган турфа таассуротлар, ёшликнинг романтик эҳтиросларига тўлиб тошган Ҳамид руҳий яқинлик ҳис этган, ўз идеалини унинг тимсолида кўрган бўлса, ажаб эмас.

«Давр мураккаб эди, – деб ёзади Зулфия, – Баъзилар ўзи билан ўзи, баъзилар эса атрофидагилар билан баҳслашарди. Қурилаётган янги замон машаққатлари, шиддатлари орасида унинг келажакини жуда ёрқин тасаввур этиш ва ишониш ҳаммага ҳам бирдай насиб бўлавермас эди.

Ҳамид Олимжон эса ўзи ишонибгина қолмай, бошқаларни ҳам ишонтира олиш қобилиятига эга»² эди.

Қуйидаги сатрлар эса ўша ишончдан туғилган:

Дунё остин – устун бўлди

Янги дунёнинг

Қарашлари ўткир, ҳужумлари зўр,

Енгилган дунёнинг бағрини босиб

Юлдузга интилган бу давр мағрур.³

Ҳамид Олимжон «қизил ўлканинг ўқув, матбуот даргоҳларида, жамоат ташкилотларидан ўзига сингдирилган ғояларни «йўқсил дарди учун куйган эр йигитнинг юраги» билан қабул қилар, «ариқ-ариқ қонлар» эвазига қурилаётган янги турмуш «чин турмуш» бўлишига, «хур турмуш бўлишига, унда мотамлар тарихи ўтда ёнишига, ўлка «бахтлар водийси» бўлиб қолишига қаттиқ иноарди. Ва ана шу умид-ишонч Ҳамид Олимжоннинг бошланғич даври ижодининг мавзу-мундарижасини белгилаб берди.

Ҳамид Олимжон ижодининг дастлабки қадамлариданоқ давр билан қанчалар ҳамнафаслиги, ҳозиржавоб ва сермахсул қалам соҳиби бўлиб етишганлигини 30-йиллар бошида бирин-кетин нашр этилган тўпламлардан ҳам тасаввур этиш мумкин. Шоир ижодидан жўшқин меҳнат фаолиятининг «Кўклам»и бўлиб 1929 йилда майдонга келган илк тўпамидан сўнг қисқа вақт ичида «Тонг шабадаси» (1931) ҳикоялар тўплами, «Олов сочлар» (1931), «Пойга» ва «Ўлим ёвга» (1932) шеърини тўпламлари китобхонлар қўлига етиб борди. Энг муҳими, бу тўпламлардан Ҳамид Олимжонга хос бўлган кўтаринки руҳ, шоирона мушоҳада ва тафаккур, янги ҳаётни поэтик идрок этиш ва тасвирлаш қобилияти кучайиб, такомиллашиб борди. Шунини фахр ва ишонч билан таъкидлаш лозимки, Ҳамид Олимжон ҳамиша жўшқин ва кўтаринки илҳомий ҳолатда ижод этган. Ёш шоирдаги бу ҳолат дунёни янгидан қураётган «зўр» халқнинг илҳомий ҳолати туфайли туғилган эди.⁴

Ҳамид Олимжон ижодий ва ижтимоий фаолиятининг аввал бошиданоқ «Мен... севинчли ҳаётга борлиғим билан отилдим» деган эди. Дарҳақиқат, унинг аксарият шеърларида бахт ва шодлик мотивлари доимий етакчилик қилди. Бу ҳолат ҳам шоирнинг табиатидан, руҳиятидан келиб чиқади. Ҳамид Олимжон ҳаётсевар, руҳан жўшқин, кўзи билан ҳам, қалби билан ҳам бирдек гўзалликка интилган, фақат ва фақат атрофни тўқис кўришга интилган ижодкор

эди. Шунинг учун ҳам адабиётшунос И.Ғафуров: «Ҳамид Олимжоннинг руҳий дунёсида фожиали йўналиш йўқ. Шеър ва илҳомни шукуҳ, соф шукуҳ деб билади», – деб ёзади.

Ҳақиқатан ҳам, Ҳамид Олимжон олий неъмат латиф илҳомий ҳолатда сўзнинг илоҳий қудратини фақат мунаввар туйғуларнинг ифодасига хизмат эттирган. Унинг «Энг гуллаган ёшлик чоғимда», «Ишим бордир ўша оҳуда», «Хаёлинг-ла ўтади тунлар...», «Хайрлашув» каби дурдона шеърлари ўқувчини оҳанрабодек ўзига тортади.

Шоир соф лирикасининг энг гўзал намуналаридан «Ўрик гуллаганда»ни Ҳамид Олимжон ижодининг поэтик чўққиси деб аташ мумкин. XX аср ўзбек миллий насрида «Ўткан кунлар» қанчалик мангуликка даъвогар бўлса, шеърятда эса «Ўрик гуллаганда» ана шундай боқийлик сари юз тутмоқда. Зеро, Ҳамид Олимжон ижод этган давр ва ундан кейин ҳам адабиётимизда бахт, баҳор, ўрик гуллари ҳақида юзлаб шеърлар битилди, қўшиқлар ёзилди. Аммо ҳар йили ўзбек хонадонига баҳор Ҳамид Олимжоннинг «Ўрик гуллаганда»си билан кириб келади десак, муболаға бўлмайди.

Шеър шукуҳи, илҳом шукуҳи, ижод этиш шавқи Ҳамид Олимжон қалбини, кўнглини ўрик гуллари мисол безаб, тўлдириб турадиган гўзаллик. Буларсиз шоир умри гулларнинг тотини елга олдириб қўйган қуруқ новдадек яланғоч, файзсиз кўринади. Унинг ижодида дарддан, мунаввар изтиробдан

туғилган шеърлар талайгина. «Ўрик гуллаганда» эса шуларнинг ёрқин бир намунасидир.

Ҳамид Олимжон адабий-ижодий ишлар билан бир қаторда самарали илмий изланишлар ҳам олиб борди, ўзбек адабиётининг долзарб масалаларига эътибор қаратди. Айниқса, Алишер Навоий ҳаёти ва ижодини ўрганишда, шунингдек, янги давр ўзбек адабиётининг шаклланиши ва тараққиёти муаммоларини ёритишда Ҳамид Олимжоннинг изланиш ва тадқиқотлари баракали бўлганлигини эътироф этиш жоиз.

1938 йилда республикамызда Алишер Навоийнинг 500 йиллик юбилейига тайёргарлик бошланди. Ҳамид Олимжон ҳукумат юбилей қўмитасининг илмий котиби, кейинчалик эса (1940 йил) қўмита раисининг ўринбосари вазифаларини бажарган. Ана шу йиллари Ҳамид Олимжон Навоий ижодининг улуғворлиги ва адабий меросининг аҳамияти ҳақида йигирмадан ортиқ мақола ёзди, маърузалар қилди. Ўзбек адабиётини юксалтиришда фольклорнинг аҳамияти буюклигини чуқур англаган шоирнинг «Алпомиш» достони устидаги бир олим ҳам муҳаррир сифатидаги фаолияти олқишга сазовор меҳнатдир.

Ҳамид Олимжон А.С.Пушкин ва Л.Н.Толстой каби машҳур ёзувчиларнинг асарларини ўзбек ўқувчисига етказишда жонбозлик кўрсатди.

1939 йил Ҳамид Олимжон Ўзбекистон ёзувчилар уюшмасининг раиси қилиб сайланди ва то умрининг охиригача шу вазифада ишлади. 1943 йили

Ўзбекистон Фанлар академиясининг мухбир аъзоси этиб сайланди.

Ҳамид Олимжоннинг ёзувчилар уюшмасига раҳбарлик қилган йиллари уруш даврига тўғри келди. Уруш тақозоси билан собиқ иттифоқнинг турли шаҳарларидан келган ёзувчи, олимлар орасида украиналик ижодкор А.И.Дейч хотиралари шоирнинг бу даврдаги фаолиятига ёрқин таъриф беради: *«Ўзбекистон ёзувчилар уюшмасининг раиси Ҳамид Олимжон жуда ёш бўлишига қарамай, моҳир ташкилотчи эди... У бизларнинг ҳар биримиз билан моҳирона тил топиб гаплашар, илиқ муносабатда бўларди. Ҳамид Олимжондаги ҳар бир санъаткорнинг қалбига йўл топиш истеъдоди улкан давлат арбобига хос билимдонлик билан уйғунлашиб кетган эди... Бизларни кутиб олган Ҳамид Олимжон бундай деган эди: «Мен Тошкент сизлар учун уруш тугашини кутиб ўтирадиган кутиш даргоҳи эмас, балки бутун умр эсда қоладиган қадрдон уйингиз бўлиб қолишини истайман. Лекин вақти келиб Москвага қайтганингизда, у ерда ҳам ҳар бирингиз ўзбек адабиёти ва маданиятини унутмасдан, унинг тараққиёти учун хизмат қилишингизни истайман».*⁵

Муқанна кўзғолони тарихига қизиқиш, шу ҳақда асар ёзиш иштиёқи Ҳамид Олимжонда С.Айний таъсирида Самарқандда ҳали Педакадемия талабаси эканлигидаёқ, «Зайнаб ва Омон» поэмаси ва «Жиноят» драмасини ёзиш нияти эса 1933 йилда

Фарғона водийси бўйлаб сафардалигида туғилади. Аммо бу ижобий ниятларни Ҳамид Олимжон 10–12 йиллардан кейин шеъриятда балоғат пиллапояларига кўтарилган ва поэтик маҳорати етилган бир пайтда амалга оширди. 1942 йили ёзиб тугалланган ва 1943 йил 21 августда илк марта сахнага қўйилган «Муқанна» драмаси нафақат Ҳамид Олимжон ижодида, балки бутун ўзбек адабиёти ва маданий ҳаётида ҳам муҳим бир воқеа бўлди. Иккинчи жаҳон урушининг оғир йилларида яратилган «Муқанна» драмаси, энг аввало, ўзининг чуқур ватапарварлик ғояси ва юксак бадиийлиги билан ажралиб туради. Ҳамид Олимжоннинг бошқа кўплаб шеърий ва публицистик асарлари каби бу драма ҳам халқимиз қалбидаги туйғуларни, айниқса, ёвуз душманга бўлган қаҳр-ғазаби ва эрк-озодлик учун кураш туйғуларини жўш урдиради, уларни матонат ва жасоратга ундайди.

Муқанна ўзининг чинакам халқпарварлиги, эрк ва озодлик учун мардонавор кураши билан бир неча авлодларга ибрат бўлиб хизмат қилганлиги тарихий ҳақиқатдир. Халқ Муқаннанинг кимлиги ва орзу-аъмолини сўраганда, у ўзини ва юксак мақсадларини шундай изҳор этади:

*Сизни босган жароҳатларга малҳам,
Озодликдир шиорим,
Хурриятдир топинажак оллоҳим!
Фақирларга узатаман қўлимни
Менга келсин барча жабр кўрганлар,
Уйи куйиб кўча-куйда юрганлар...*

Драма тарихий воқеаларини чуқур акс эттириши билан бирга, у олис ўтмишда мислсиз қахрамонлик кўрсатган Муқанна сингари буюк аждодларимиз ватан ҳимояси учун курашаётган жангчиларимизга руҳий мададкор бўла олганлиги билан ҳам аҳамиятлидир. Ҳамид Олимжон ўзининг ижодий-ғоявий ниятини баён этиб, бу ҳақда айтган қуйидаги сўзлари диққатга моликдир: «*Бир асар ёзайки, у театр сахнасидан туриб, душман билан курашсин. Халқнинг кучига куч, душманга бўлган ғазабига ғазаб қўшсин... Чингизхон Бухоро деворларига яқинлашиб қолганда, Торобий халқни ажнабий золимга қарши курашга уйғотди. Чингизхонга қарши отланган кишиларнинг тили ва дилида Муқанна исми бўлди...*». Бу асар, энг аввало, фашист гандаларга қарши аёвсиз жанглар олиб бораётган жангчиларга қарата ёзилган ва шу боисдан ҳам унинг ҳар бир сатри кўтаринки фалсафий руҳ, жанговар публицистик оҳанг ва сафарбарлик ғоялари билан йўғрилган эди:

*Менинг онам шу тупроқда туғилган,
Боболарим шу тупроққа кўмилган.
Шу тупроқда киндигимнинг қони бор,
Шу тупроқда авлодимнинг қони бор...*

Муқанна эркесвар халқ иродаси ва душманга бўлган нафратининг юксак бир тимсолига айланди. У душманга тиз чўккандан кўра оловда ёниб, нафрат ўтига айланишни ва мангу олов бўлиб, халқ юрагини ҳамиша алангалатиб, уларни озодлик учун

курашга чорлаб туриши ва қасос рамзига айланиш-ни афзал кўради:

*Оловни ёқ, волидаи муҳтарам,
Оловни ёқ, ёрисин еру олам.
Нафрат ўти каби ёниб қонларга,
Қўшиламан миллион-миллион жонларга,
Ёвни жондан ёмон кўрганлигим рост,
Бундан сўнгера номимни қўйинг: қасос!*

Драмадаги асосий қаҳрамонлардан бири бўлган Гулойин Муқаннага ҳамиша ҳаммаслак ва ҳамкор бўлади ва босқинчиларга қарши, адолат ва озодлик учун курашда матонат кўрсатади. У ўзининг донолиги, мардлиги, покиза муҳаббати, садоқати билан халқ достонларидаги жасур аёлларга ўхшайди ва мана шундай фазилатлари билан ўқувчилар меҳрини қозонади. «Муқанна» драмаси ўзининг ғоявий-бадиий етуклиги, чуқур ватанпарварлик ғоялари билан томошабинлар эътиборига сазовор бўлган.

Янги давр ўзбек шеърляти ва поэмачилигида янги бир саҳифа оча олган Ҳамид Олимжон энг қийин жанр – драматургияда ҳам қалам кучини намойиш этиб, яна бир карра ўзининг серқирра ижодкор эканлигини исботлади.

Ҳамид Олимжон ўзининг 1944 йили якунланган «Жиноят» драмасида жамият тараққиётининг маънавий воситаларидан ҳисобланган ахлоқ, инсон эрки ва бурчи масалалари, чигал, ўта мураккаб, нозик инсоний муносабатларни бир ўзбек оиласи мисолида бадиий тадқиқ этади.

Ўзбек хонадониди ота – оила устунни. Оила кўрғонининг мустаҳкамлиги ана шу устуннинг нечоғлик собитлигига боғлиқ. Драма қаҳрамони мунофиқ ота Шаҳриёр табиатидаги нопоклик, бузуқлик туфайли ҳам бу азалий шарафли бурчни бажара олмайди. Шаҳриёр ўз нафси йўлида ўғли Ифтихор ва унинг севгилиси Хуморнинг орзуларини разилона поймол этар экан, айна пайтда Гулзорни ҳам чин бахтдан маҳрум этади.

Шаҳриёр оиласига, оталик эркига, бурчига хиёнат қилди. Алам ва армон билан ёнаётган Гулзор кўли билан ўз ўғли Ифтихорга оғу тутди.

Драмада фақат Шаҳриёрнинг жинояти фош бўлмайди. Бу асарда ўқувчи диққатини жалб қиладиган яна бир жиноят бор. Бу ўз тақдирига бефарқ, журъатсиз, ўз муҳаббати ва орзу-умидларини ҳимоя этолмаган Ифтихор жинояти. Шоир асар охирида ўзининг бу нуқтаи назарини Ифтихорнинг куйидаги иқрорида таъкидлайди:

Аллақачон мен ажал шаробини

Ичиб олиб тортардим азобини.

Чунки менинг ўзим эдим гуноҳкор,

*Ожиз эдим, бежуръату, беқарор.*⁶

Пьесада ёритилган ҳаётий маънавий-ахлоқий муаммолар бугун ҳам ўзининг долзарблигини йўқотмаган. Шу боис Ҳамид Олимжон ўзбек драматургияси ривожига муносиб ҳисса қўшган йирик санъаткорлардан бири сифатида ҳам эъзозланади.

Масалан, Ҳамид Олимжоннинг 30-йилларда яратилган ва ўша давр ўзбек шеъриятида кат-

та бир воқеа бўлган асарларидан бири «Бахтлар водийси» деган машҳур шеърини эслайлик. Агар собиқ шўро тузуми ва мафкурасидан келиб чиқилса, бу шеър ҳам янги даврни мадҳ этувчи шунчаки анъанавий бир асар сифатида баҳоланиши мумкин. Лекин шеърдаги энг муҳим жиҳат, шоирнинг юксак поэтик маҳорати ва айниқса, олис ўтмишнинг теран ҳақиқатларини ҳайратомуз образлар орқали очиб бера олганлигида десак, янглишмаган бўламиз. Яъни Ҳамид Олимжоннинг бу шеърида чинакам классикларга хос санъаткорлик ва мазмундорлик ҳамда таъсирчан оҳангдорлик мавжудки, булар бугун ҳам кўплаб шоирларимизга юксак поэтик маҳорат бобида намуна бўлиб хизмат қилиши мумкин.

XX аср ўзбек адабиёти, хусусан, шеърини ва драматургияси тарихини, қолаверса, танқидчилик – адабиётшунослигини Ҳамид Олимжон ижодий фаолиятисиз тасаввур этиб бўлмайди. Ҳамид Олимжон гарчанд қисқа умр кўрган бўлса-да, ўзининг бетакрор истеъдоди билан адабиётимиз ва маданиятимиз тарихида унутилмас из қолдириб кетди. У йирик ижодкорлар каби кўп қиррали истеъдод соҳиби эди. Ҳамид Олимжон нафақат ҳассос шоир ва драматург, балки айни вақтда, таниқли жамоат арбоби, моҳир таржимон, истеъдодли адабиётшунос сифатида ҳам ибратли фаолият кўрсатди.

Шоир ижоди, хусусан, шеърини мавзулар йўналиши ва ғоявий-бадиий мазмуни жиҳатдан бош-

қа кўплаб адибларимизнинг асарлари билан ҳамоҳанглик касб этса-да, унинг шеърлари ўзининг соддалиги, равонлиги ва чуқур халқона руҳи билан ажралиб туради. Бошқача айтганда, Ҳамид Олимжон шеърлари халқ дostonлари, қўшиқ ва термалари сингари ғоят содда, равон, уларда ўқувчининг нафасини қайтарадиган ва тушуниши оғир бўлган жумлалар ёки ноўрин қўлланган сўз-иборалар деярли учрамайди. Шундан бўлса керак, унинг шеърлари бир ўқишдаёқ китобхон онги ва қалбига кўчади, хотирамизда бир умр нақшланиб қолади. Фикримизга далил сифатида бир-икки мисол келтирайлик:

*Деразамнинг олдида бир туп,
Ўрик оппоқ бўлиб гуллади.
Новдаларни безаб ғунчалар,
Тонгда айтди ҳаёт отини.
Ва шаббода қурғур илк саҳар
Олиб кетди гулнинг тотини...*

Ёки:

*Тоғлардаги қип-қизил лола,
Бўлиб гўё ёқут пиёла
Булоқлардан узатади сув,
Эл кўзидан қочади уйқу...*

Булар бадиий ижоднинг энг юксак мезони бўлган гўзал соддаликнинг ёрқин намуналари бўла оладики, бундай мисолларни шоирнинг деярли барча шеърлари, дoston ёки балладаларидан келтириш мумкин. Албатта, бундай бадиий мукамалликка

эришиш ўз-ўзидан бирданига юзага келмайди. Зеро, ёш шоирнинг табиат инъом этган ёрқин истеъдодига гўё бир қанот бағишлаб, бамисоли «ер бағридаги куч ва ҳароратни уйғотган сахий қуёш нурлари»дек унинг бутун салоҳияти ва имконияти билан барвақт намоён бўлишига имкон берган қатор омиллар борлигини унутмаслигимиз лозим.

Бор-йўғи 35 йил – йигит ёшини ҳам яшаб улгурмаган, шундан 20 йилини ижодга бағишлаган Ҳамид Олимжон ўз истеъдоди ва етук асарлари билан ўчмас из қолдирган.

Шунинг учун ҳам Мустақиллигимизнинг 13 йиллиги арафасида бир гуруҳ таниқли санъаткорлар қаторида Ҳамид Олимжон ҳам «Буюк хизматлари учун» ордени билан тақдирланди.

**Усмонжон ҚОСИМОВ,
Юлдуз КАРИМОВА,
Жиззах ДПИ доцентлари.**

¹ Ҳамид Олимжон. Ўрик гуллаганда. Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1990. 54-б.

² Зулфия. Камалак. 3-жилд. Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986. 12-б.

³ Ҳамид Олимжон. Ўрик гуллаганда. Т., 1990, 64-б.

⁴ С.Мамажонов. Лирик олим, эпик кўлам. Т., 1979, 82–83-б.

⁵ А.Дейч. Ўзбекистон қалби. Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979. 24-б.; Сарвар Азимов. Абдиқат. Т., 1988, 97-б.

⁶ Ҳамид Олимжон. Мукамал асарлар тўплами. 4-жилд. Пьесалар. Т.: Фан, 1981. 292-б.

Оноре де Бальзак ижодига чизгилар (Таваллудининг 300 йиллигига)

Маълумки, буюк адибларнинг ижоди улар ҳаётининг солномаси, яъни иқрорномаси ҳисобланади. XIX аср реалистик ёзувчилари орасида алоҳида ўрин тутувчи таниқли француз адиби Оноре де Бальзак (1799–1850) ижодини ҳам худди шундай иқрорнома дейиш мумкин.

Оноре де Бальзак 1799 йилнинг 20 майида Франциянинг Тур шаҳрида туғилган. Бўлажак ёзувчининг отаси Бернар Франсуа Бальсса (кейинчалик фамилиясини Бальзакка ўзгартирган) бой деҳқон хонадонидан чиққан бўлиб, ҳарбий таъминот соҳасида хизмат қилган. Ёзувчининг онаси эридан 30 ёш кичик бўлиб унга хиёнат қилган, адибнинг кичкина укаси Анри эса қўшни сарой эгасининг никоҳсиз ўғли эди. Шу боис романнавис Бальзак ўз асарларида никоҳ муаммоларига катта эътибор берган.

Бальзак тижорат учун пул топиш илинжида асарлар ёза бошлайди. Лекин унинг илк асарлари танқидчилар эътиборига тушмайди. Шундан сўнг адиб ўз малакасини ошириш билан шуғулланади ва ҳаётини бутунлай ёзувчилик фаолиятига бағишлайди.

Бальзак бутун ҳаёти давомида Эвелина Ганская деган аёлни севди ва умрининг охирида Парижда бева қолган севгилисига уйланади. Буюк француз адиби 1850 йилнинг 18 августида вафот этади.

Бальзакнинг ҳаётлик чоғида унинг бир қатор буюк замондошлари – В.Гюго, Ж.Санд, Стендаль,

Г.Флобер ва Ги де Мопассан адибнинг ижодига юқори баҳо бериб, унинг сиймосида француз адабиётининг етук намояндасини кўришган.

Бальзакнинг ижоди кўпгина ёзувчилар ва хусусан, буюк рус адиби А.С.Пушкин томонидан ҳам юқори баҳоланган. Рус танқидчиси В.Г.Белинский адиб ижодида 30–40-йиллар француз реализмининг аксини кўра билган. Шу билан бирга Бальзак ижодидаги камчилик ва қарама-қаршиликлар, жумладан, унга хос аристократик кайфиятларни ҳам кўрсатган.

Реалистик романлар муаллифлари орасида Бальзак нафақат юқори ўрин тутуди, балки бу жанрни мантиқий маромига етказган ёзувчилардан бири ҳисобланади. Гарчи, бу жанр тўлалигича жамият ва инсонни тушунишга қаратилган бўлса-да, айнан адиб ижодида у такомилга етди.

Бальзак ёзувчиликни бадий фикрлашни камолга етказиш, ўзига ёт ва умуман бегона қалбга кира олиш, моҳиятни кўра олиш ва тушуна билишда деб ҳисоблаган. У инсонни жамият нуқтаи назари билан тушунишга ҳаракат қилган. Шунинг учун ҳам Бальзак ижодида ҳажвий образлар деярли учрамайди. Ёзувчи ўз асарларида кибор аёлни ҳам, судхўрни ҳам, банкирни ҳам, мансабпарастни ҳам, безорини ҳам реал, ҳаққоний, ҳаётий тарзда тасвирлайди.

Бальзакни инсон туйғулари турфа кўринишларининг тарихчиси десак, муболаға бўлмайди. Масалан, ёзувчининг 1829 йилда нашр қилинган илк «Шуанлар» асари яқин ўтмишга бағишланган бўлиб, кейинчалик тасвирланган воқеаларнинг муқаддима-

си вазифасини бажарган. «Шуанлар» романида Бальзак биринчи француз буржуа инқилобига бағишланган аксилинқилобий урушлардан бир лавҳани акс эттирган. Адиб ушбу асарида феодал лагернинг тарихий таназулга учраганлигини ва буржуа демократияси ғалабасининг муқаррарлигини кўрсатган. Мазкур роман эълон қилингандан кейин Бальзак ўзини бутунлай адабиётга бағишлаган ва фақат замонавий мавзуларда ижод қилган. «Инсонийлик комедияси»нинг ғояси туғилган 1834 йилда унинг «Гобсек» (1830), «Сағри тери тилсими» (1831), «Кўринмас шедевр» (1831), «Евгения Гранде» (1833), «Горио ота» (1834), «Мутлақни излаб» (1834) каби асарлари ёзиб тугалланган эди. Бальзак инқилобдан кейинги Франция тарихини бири-бири билан боғлиқ персонажлар орқали ўзининг бир қатор романларида тасвирлаган. Кейинчалик бу романларни Бальзак бир тўпламга киритиб, тўпламни «Инсонийлик комедияси» деб номлаган (шуни айтиб ўтиш керакки, ундан олдин бундай ном билан шоир Леон де Шансел асари чоп этилган эди). Ўз асарига бундай ном танлаган Бальзак Данте анъанасини давом эттирди.

Ўз даврини тасвирлашда Бальзак индивидуал услубдан фойдаланган, яъни шахсий фикрлардан умумийларга, фактлардан тамойилларга ўтди ва «Инсонийлик комедиясини» қуйидаги уч қисмга бўлди:

I. Дидлар ҳақида этюдлар (жамият ҳаётидан йиғилган фактлар);

II. Фалсафий этюдлар (жамиятни кузатишдан ҳосил бўлган фалсафий умумлашмалар ва хулосалар);

III. Таҳлилий этюдлар (инсоният ҳаётининг асосий принциплари).

Ушбу этюдларга «Сағри тери тилсими», «Номаълум шедевр», «Мутлақликни излаб», «Умрбоқийлик эликсири», «Никоҳ физиологияси» ва «Турмуш ташвишлари» романлари кирган.

Адибнинг «Инсонийлик комедияси»дан ўрин олган энг сара асарларидан бири **«Сағри тери тилсими»** (1831) романи ёш йигит ҳаёти ва орзулари инқироzi мавзусига бағишланган. Бу асар ўткир фантастик сюжетга асосланган бўлса-да, аслида реалистик романчиликнинг ажойиб намунаси ҳисобланади.

Романнинг бош қаҳрамони Рафаэль Валентен исмли ёш йигит бўлиб, у астойдил меҳнат қилади, аммо фақирона ҳаёт кечиради. Лекин уни дабдаба ва лаззат дунёси сеҳрлаб олади. Камбағалликдан тўйиб, ўз-ўзини ўлдирмоқчи бўлиб турган пайтда у тасодифан бир қария билан учрашиб қолади. Қария унга сеҳрли кучга эга бўлган кўзичоқ терисини совға қилади. Уни қўлга киритган киши ҳаётнинг барча бойликларига эга бўлади, аммо бунинг учун у ҳаёти билан ҳисоб-китоб қилиши керак. Амалга ошган ҳар бир истак тери эгаси умрини ҳам қисқартирар эди.

Рафаэлнинг ҳаёти бутунлай ўзгаради. У ўзи орзу қилган бойлик ва дабдаба дунёсига борича кўмилади. Қаҳрамон меҳнат қилишни тўхтатиб, фақат ўз майл ва истакларини қондириш билан шуғулланишга тушади. Аммо ҳеч нима билан чегараланмаган ҳиссий лаззатлар унинг қалбини бўм-бўш қилиб, соғлиғини кемира бошлайди. Ўлимдан

қўрқув ҳисси эса уни истакларидан воз кечишга мажбур қилади.

«Инсонийлик комедияси» тўпламига кирган ёзувчининг «Гобсек» (биринчи нашри 1830 й., иккинчи нашри 1835 й.) новелласида мол-мулкка ружу қўйган судхўр образи акс эттирилган. Гобсек ҳаётининг ягона мазмуни – пул йиғишдан иборат бўлиб, у бир эю ҳам сарф қилмаслик учун барча эҳтиёжларидан воз кечади. Миллионер бўла туриб, қашшоқлар сингари яшар ва ўзининг совуқ хонасида ўтирарди. Ўз бойлигидан ҳеч қачон фойдаланмайдиган хасис қўлида жамланган олтин унга ҳокимият беради. Гобсек бу ҳокимиятни ҳис қилишдан лаззатланади.

«Менга ўхшаганлар Парижда бор-ўйғи ўнта, – дейди у. – Биз жимгина, тинчгина юрсак-да, сизларнинг тақдирларингизни ҳал қиламиз. Ахир ҳаёт пул ҳаракатга келтирадиган машинадан бошқа нима ўзи?»

Романдаги адвокат Дервилга бу кичкинагина озғин қари судхўр қандайдир фантастик фигура, олтин ҳокимиятининг рамзи бўлиб кўринади. Баъзан бу қари чолдан кўзларида ёш билан димоғдор кибор хоним ҳам, рассом ҳам, ёзувчи ҳам шафқат сўрайди.

Гобсекнинг пул йиғишга бўлган эҳтироси охир оқибат телбаликка айланади. Вафот этган Гобсекнинг ётоқхонасига ёндош бўлган хонада олтин, фарфор, қимматбаҳо вазалар ва турли буюмлар билан қалашиб ётган қурт ва ҳашаротларга тўла эски-туски буюмларини топган Дервиль «мен

ақлсизларча инстинктларга асосланган хасисликнинг мевасини кўрдим», дея хитоб қилади.

Бальзак «Евгения Гранде» (1833) асарида эса пулга ўчликнинг яна бир кўринишини хасис Гранде образи орқали акс эттиради. Қария Гранде оиласи мисолида адиб буржуа ҳаётини яққол кўрсатиб берган.

Асарнинг бош қаҳрамони Феликс Гранде Сомюр шаҳарчасининг энг бой кишиси, кўпмиллионлик мулкнинг эгаси бўлган. Унинг бойиб кетиш тарихи жуда оддий: инқилоб пайтида миллийлаштирилган дворян ва черков ерларини арзонга сотиб олган.

Гап фойда тўғрисида кетар экан, йиртқичмонанд Гранде гениал ихтирочилигини намоён қилади. У давлат билан сирли найрангларни амалга оширади, судхўрлик операцияларини ўтказади, бочка, ер ва вино билан чайқовчилик қилади. Айёр, узоқни кўра билувчи асар қаҳрамони ўз сармоясидан қандай қилиб фойда олишни жуда яхши билади. Нархларнинг ўзгаришини тез сеза олувчи Гранде амалда маҳаллий бозорнинг мутлақ ҳокимига айланади. «Сомюрда, – деб ёзади Бальзак, – ўзида унинг темир тирноқларининг мулойим исканжасини ҳис қилмаган одам йўқ». Гранде одамлардан ҳазар қилади, уларга нисбатан ўта шафқатсиз. Адиб уни йўлбарсга қиёслайди: «У яшириниб ётишни билар, ўз сайдидан узоқ вақт кўз узмас ва ниҳоят, унга ташланар; сўнгра ҳамёнини очиб навбатдаги эюлар уюмини ютиб юборар, ва кейин, худди илон каби керишар, ютганини ҳазм қилар ва буларнинг

барчасини совуққонлик билан, бемалол ва ҳеч ўйланмасдан амалга оширар эди».

Пули ёрдамида бутун шаҳарни эгаллаган, унинг аҳолисида қўрқув аралаш ҳурмат уйғотган Гранде, Гобсек сингари, ўз бойлигининг қулига айланади.

Гранде ва унинг оиласи турмуш тарзини ёрқин деталлар ёрдамида тасвирлар экан, Бальзак (унинг файзсиз уйи доимо ярим қоронғу ва совуқ, уйда ҳамиша ўтин, шам ва овқат тежалади) қандай қилиб хасислик бойлик қайғуси билан қўшилган ҳолда ақлли ва иродали кишини ҳам маънавий таназзулга учратишини тасвирлаб беради.

Хасислик дардига чалинган Гранде ҳар бир чақани тежаб, ортиқча сарф қилмасликка ҳаракат қилади, олтинни бутун борлиғи билан яхши кўради. Жон берар экан, сўнгги ҳаракати руҳонийнинг тилла хочини чангаллаш бўлган. Пулга бўлган эҳтирос Грандедаги барча инсоний хислатларни йўқ қилиб юборади. На меҳр-муҳаббат, на ачинишни биладиган Гранде ўз тошюраклиги билан қандай қилиб хотинини хазон қилганини, биттагина қизининг бахтига зомин бўлганини ҳам сезмайди. У ҳеч ўйлаб ўтирмасдан ёрдамга муҳтож жиянини олис мамлакатларда фақирона хаёт кечиришга мажбур қилади. Ўз жонига қасд қилган туғишган акасининг таназзулга учрашидан ҳам фойдаланади. Меҳр-муҳаббатга тўла Евгения Гранде аслида яхши уй бекаси ва она бўлиш учун яратилган, лекин унинг қиёфасида фақат меросхўрни кўрган отаси унга фойдаси тег-

маган миллионлар ичида ҳаётини барбод қилишга мажбур бўлган. Аввал ёш ва беғубор бўлган йигит кейинчалик виждонсиз савдогарга айланиб улгурган Шарл образи орқали Бальзак буржуа оламида ўзига йўл очаётган йигит қиёфасини тасвирлайди.

Бальзакнинг «**Горио ота**» (1834) романи икки сюжет қаторининг бирлашуви асосида қурилган. Бири – маънавий таназзул эвазига катта ютуқларга эришган ўсмир тақдирини чизса, иккинчиси – қари отанинг, қизлари томонидан ўмарилган ва ташлаб кетилган «қирол Лир»нинг аянчли ҳаётини тасвирлайди. Ҳар икки сюжетда ҳам буржуа дунёсининг ноинсоний тартиблари яққол кўрсатилади.¹

Ёш талаба Растиняк, кекса Горио ота ва собиқ фабрикант Париж атрофидаги Воке пансионида ёнма-ён истиқомат қилишади. Шаҳарнинг бошқа томони – Сен-Жерменда киборларнинг дабдабали саройлари жойлашган. Лекин ўқувчи кўз олдида бойлик ва қашшоқлик контрастлари билан жонланаётган Париж тасвиридан ёзувчи бошқа мақсадларда фойдаланади. Растиняк дунёқарашини шакллантирган бу контрастлар ёзувчига воқеликни ёритиш воситаси бўлиб хизмат қилади. Адиб Парижнинг кибор оиласи ва қуйи қатлами бир хилда бойлик иллатига чалинганини кўрсатади. Ҳар икки томоннинг дунёқарашига кўра «инсонийлик йўқ, вазиятлар мавжуд холос». Касодга учраган дворянларнинг фарзанди Эжен Растиняк Парижга қишлоқдан келган. У ўқишни истайди, ҳалол меҳнат қилиб жамиятда ўз ўрнига эга бўлмоқчи ва оиласини камбағалликдан қутқармоқчи

эди. Аммо воқелик унинг орзуларини пучга чиқаради. Пансионда Растиняк билан учрашган каторгадан қочган Вотрен ва кибор хоним Виконтесса де Босеанлар ёш йигитга буржуа дунёсининг ҳақиқий кўринишини очиб берадилар.

Вотрен образи романдаги энг ёрқин ва таъсирчан образларидан биридир. Жамият томонидан рад қилинган жиноятчи Вотрен мавжуд тартибни бузишга қодир бўлган куч-қувватга эга кучли инсон эди. У Растинякни тарбиялар экан ҳаётнинг мазмуни пулда, бой бўлиш учун эса ҳалоллик ва виждондан воз кечиш керак, деб уқтиради. Худди шу гапларни Растиняк Виконтесса де Босеан хонимдан ҳам эшитади. Хонимнинг айтишича, «муваффақиятга эришиш учун шафқатсиз бўлиш керак». Унда Горио отанинг аянчли аҳволи катта таассурот қолдиради. «Вотрен ҳақ, пул – бу эзгулик», дейди ўзига-ўзи Растиняк. У ўзига сўнгги модадаги костюм тиктириш учун онаси ва синглисининг охирги пулларини олиб қўяди, париждлик олифталар каби қарзга яшай бошлайди. Кейин баронесса Нусинганга ўйнаш бўлиб олгач, баронессанинг отаси Горио отанинг қолган мол-мулкани қизи билан биргалиқда совуради. Романнинг сўнггида Горио отанинг қабрида кўз ёшларини тўккан, аммо муваффақиятга эриша бошлаган Растиняк Парижга тепалиқдан ғолиб кўзи билан қарайди. Отасининг пуллари воситасида унинг қизлари киборлар жамиятига қўшилади: бири баронесса Нусинген, бошқаси графиня де Рестога айланади. Аммо отаси уларга халақит беради, чун-

ки камбағал киши ҳеч кимга керак эмас. Қизлари томонидан Париж четига ҳайдалган ва бор мулкини қизларига совуришга берган Горио ота бойликларидан маҳрум бўлади.

«Пул билан ҳатто қизларни ҳам сотиб олса бўлади», жон бераётган Горио отанинг ушбу сўнги сўзлари Бальзакка оиладаги муносабатлар «олди-сотди» тамойилига қурилган бўлса, аянчли оқибатларга олиб келади, деган хулосани чиқаришга имкон беради. Ёзувчининг «Горио ота»дан кейинги бошқа асарларида Растинякнинг катта кибор, бой ва ниҳоят министр ва Франция мэри бўлганини билиб оламиз.

Бальзакнинг улкан ижодий мероси фақат унинг бадиий асарларидан ташкил топмаган. Унинг тарих, адабиёт назарияси ва адабий танқид юзасидан фикр-мулоҳазалари ҳам диққатга сазовордир. Тарихийликка интилиш, замоннинг асосий қарама-қаршиликларини очиб бериш, буржуа жамиятидаги турмуш ва инсонлараро муносабатларни тасвирлашдаги деталларни ёритиш Бальзак ижодий меросининг энг муҳим тамойилларидир.

Бухориддин МАМЕДОВ,
филология фанлари доктори, профессор.
Нурғали СИЗДИҚБОВЕВ,
ЎзДЖТУ доценти.

¹ В.Я.Бахмутский. «Отец Горио» Бальзака. М., 1970.

AMALIY FOYDALANISH UCHUN

Буюк аллома

*(Муҳаммад Ризо Огаҳий таваллудининг
200 йиллигига бағишлаб ўтказилган
байрам сценарийси)*

Зал байрамона безатилади. Саҳна тўрига Огаҳийнинг катта портрети осилади, унинг тагига «Таваллудинг муборак, Огаҳий бобо!» деб ёзилади.

Залга кираверишда катта кўргазма ташкил этилади. Унда Огаҳийнинг асарлари, таржималари, фотоальбомлар, ўқувчиларнинг Огаҳий ҳақидаги энг яхши ижод намуналари қўйилади.

Тадбир мумтоз мусиқа садолари остида бошловчининг шоир ҳақида шеър ўқиши билан бошланади.

1-бошловчи:

*Бирдан тилимни тишладим, изза боқиб ён вергаким,
Даркорми сўз устозларинг сўз айтмаган бир ерда ким?
Бор журъатинг ёзгин, Омон, юртинг овозин шеъргаким,
Не журъат ила Огаҳий очгай оғиз сўз дергаким,
Юз хайли ғам қилмиш ҳужум ул зору ношод устина.*

2-бошловчи: Ассалому алайкум, устозлар, азиз меҳмонлар!

1-бошловчи: Ассалому алайкум, азиз укалар, дўсту тенгдошлар!

2-бошловчи: Бугун бу ерга ҳамюртимиз, атоқли шоир, беназир таржимон ва олим, давлат арбоби

Муҳаммад Ризо Эрнийезбек ўғли Огаҳий таваллудининг 200 йиллигини нишонлаш учун йиғилганмиз.

1-бошловчи: Ҳамюртимиз, фаҳримиз, ғуруримиз Огаҳий ўз даврининг буюк инсони, ҳам шоир, ҳам таржимон, ҳам олим, ҳам давлат арбоби эди.

1-ўқувчи: Президентимиз Ислоҳ Каримов таъкидлаганидек, Хоразм ва Хива заминида яшаган Паҳлавон Маҳмуд, Султон Увайс, Носириддин Рабғузӣ, Сулаймон Боқирғоний, Баҳовиддин Валад ва унинг буюк фарзанди Жалолиддин Румий, Абул Қосим Ал Хоразмий, Исмоил Журжоний, Сирожиддин Саккокий, Мунис, Огаҳий, Баёний, Сафо Муғанний, Чокар, Шерозий, Ҳожихон, Бола баҳши, Комилжон Отаниёзов каби ўнлаб ва юзлаб алломалар, шоирлар, санъаткорлар номини биз бугунги авлод вакиллари чексиз эҳтиром билан тилга оламиз.

Огаҳийнинг сал кам 20 минг мисрадан иборат шеърлари икки асрдан буён кишилар қалбига ғурур, дилига зиё бағишлаб келмоқда.

2-ўқувчи: Шоир шеърларига хос алоҳида хусусият шуки, уларда зулм ва жаҳолат қораланиб, адолат ва садоқат улуғланади. Йирик шоирларидан бири Комил Хоразмий Огаҳийга шундай баҳо беради:

*Улки огаҳларнинг огаҳидир,
Фаҳму дониш сипеҳрнинг моҳидур.
Сўзи ортиқдир гуҳардин ҳам
Фазлу донишда олам ичра алам.*

3-ўқувчи: Муҳаммад Раҳимхон (Феруз – 1844–1910) хонлиги даврида Хива адабий мактаби фао-

лиятида Огаҳий ижодига катта эътибор берилди. Бу мактаб ҳомийси Ферузнинг ўзи ҳам устоз Огаҳий ғазалларига муҳаммаслар боғлаган.

4-ўқувчи: Огаҳий ота-онасидан жуда эрта етим қолган ва амакиси шоир Мунис тарбиясида вояга етган. Шермуҳаммад Мунис хон саройида ишлаган. Унинг уйида олимлар, шоирлар, созандаю бахшилар тез-тез йиғилиб турганлар. Ёш Муҳаммад Ризога уларнинг таъсири катта бўлган. У ёшлигидан шеърлар мутолаа қилган.

(Мумтоз мусиқа садолари остида «Феруз-1» ғазалидан бир байт ўқилади, сўнгра «Феруз-1» кўшиғи ижро этилади).

5-ўқувчи: Огаҳий назм гулшанининг 22 жанрида ижод қилган, 18 минг мисрадан зиёд дурдона жамлаган, «Таъвиз ул-ошиқин» девонини, 19 та таржима, 5 та махсус тарихий асарини авлодларга мерос қилиб қолдирган. Шоир ўзининг ҳикматли байтларидан бирида шундай ёзган:

*Сўзига боқ агар билмак тиларсан кимса аҳволинки
Асрори ниҳони суратиға келди маҳзар сўз.*

Шоир 34 ёшида отдан йиқилиб ногирон бўлиб қолган. Оёғида қувват йўқлиги ишорасида илмга нисбатан юксак даражада тилсимий бир урғу берган:

*Эй, келди фунуну илм таслим сенга,
Қилмоқ манга лозим ўлди таъзим санга.
Гарчи йўқ эди қувват оёқимда вале
Келдим бош ила олғоли таълим санга.*

6-ўқувчи: Огаҳийнинг ижодига Паҳлавон Маҳмуд шеърятининг таъсири ниҳоятда каттадир. Масалан, Паҳлавон Маҳмуд:

*Ҳақни ҳақ эт, ноҳақни малъун қилғин,
Яхшини шод, ёмонни дилхун қилғин.
Доно оёқ остидаю нодон бошда,
Ёраб, бу фалакни остин-устин қилғин, – деб ёзган.*

Огаҳий эса:

*То кажлик ила кирди фалак давронға
Доно ҳама нон гадосидир нодонға.
Тузлик била айласа эди гар гардун
Нодоннинг юзи тушмас эди бу нонға, – деб ёзади.*

7-ўқувчи: Навоий ғазалиётига хос мантиқий яхшилиқ, мазмунан ва шаклан мутаносиблик, фикр ва образнинг изчиллик билан ривожлантирилиши каби хусусиятлар Огаҳий лирикасига ҳам хосдир.

Масалан, унинг «Кўринг» радифли ғазали Навоий қўллаган шаклда ёзилган.

*Ул юзи гул нигорнинг меҳри жамолини кўринг,
Меҳри жамоли устида икки ҳилолини кўринг.
Икки ҳилолини кўриб, қонмаса меҳрингиз агар,
Саҳфал орази уза нуқтаи холини кўринг.*

Шунингдек:

*Оҳ ким, куйига борсам, жавр этиб ёр ўлтирур,
Бормасам ҳижрон ғами айлаб мени зор ўлтирур.*

8-ўқувчи: Огаҳий тарихчи олим сифатида Муҳаммад Раҳимхон (Феруз) тахтга ўтириши билан қасида битган. Бу қасида шоирнинг «Гулшани давлат» номли тарихий асарига киритилган. Унда оламга қанчадан-қанча шоҳлар келиб кетгани, улардан ном-нишон қолмагани айтилади. Хива хони Муҳаммад Раҳимхонни яхши ном қолдиришга даъ-

ват этади. У ҳокимиятни бошқариш учун нималарни қилиш ва нималарни қилмаслик лозимлигини таъкидлайди. Ўзининг фойдали насихатларига хоннинг амал қилишига умид боғлаб, шундай ёзган эди:

*Бу сўзларниким, ман баён айладим,
Неча байт бирла аён айладим.
Буларга қаю шоҳки қилса амал,
Онине мулкига етмас халал.*

(Саҳна кўриниши намойиш этилади.)

Шоир Огаҳийнинг ҳовлиси. Огаҳий, Феруз, Комил Хоразмий, Матмурод Девонбеги суҳбатлашиб ўтирибдилар.

Огаҳий:

*Тарих битмоқдаман, яхши биласан,
«Шоҳиди иқбол»ни ёзаётибман,
Хўш, айт-чи, Муҳаммад паноҳ
Бошлиқ халқ исёнин қандай қайд этай?
Алар ўрисларга хат юбормишлар.*

Феруз:

*Хабарим бор ул хатдан ҳам, мазмунидан ҳам,
Лашкар ила кўмак сўраб ёзмиш бадбахтлар.*

Хўш,

*Ким иғво уруғин сочиш орага?
Нега бош кўтарган кўпайиб қолди?
Карвон талаганни кийиб чўгирма
Муслимлигига ким кафил бўлади?
Ана, Бухорода амирнинг ўғли
Отасига қарши килич кўтарса?
Хўш, бунда не учун уни оғага
Оғу бериш учун қўлин булғаса!*

Матмурот девонбеги:

*Кофирлардан ёрдам сўраб хат ёзганларни,
Қўлин чопиб, бошин кесмоқ лозимдир бир-бир.*

Комил Хоразмий:

*Бу қандай фалсафа, бу қандай мантиқ,
Аксинча, қамчию милтиқ ўрнига
Сўз отмоқ лозимдир ўрнини топиб.*

*Матёқуб маҳрам-чи, унинг ўрнига,
Хоннинг фармони-ла сувни бойлатиб,
Гуллаган элларни айлади вайрон,
Ғақир-фуқарони йиғлатиб гирён.
Сувсиз, нонсиз қолган ғариб бечора,
Одамлар қўзғалмай не қилсин, айтгин.
Қайси халқ итоат этмаса агар,
Сувини беркитиш ила қўрқитмоқ,
Ота-боболардан қолмиш касал бу.*

Феруз:

*Ҳаёт паст-баланддур, эй пири устоз,
Тенгламакка етмас умр қисқа, оз,*

Огаҳий:

*Қисқалик, узунлик нисбийдур мутлоқ.
Иш этмас одамнинг куни ботмайди.
Оддий нигоҳлардан фарқли ўлароқ
Жуда узоқларни кўрмоғи лозим.
Шунинг-чун дунёю давр, асрлар
Ташвиши чулғагай қалбингни мудом.*

Феруз:

*Нақадар нурафшон тафаккурингиз,
Миннатдорман берган ўғитингизга.*

Огаҳий:

Хабар ол, яхшила толиблар ҳолин,
 Подшонинг тутган йўл-йўриғи ошгай.
 Эрк бер шоирларга, бастакорларга,
 Алар девон тузсин, ҳар девон бир мулк.

«Комил Хоразмий:

Боракалло!

Феруз:

Дуруст мушоҳада этурсиз, устоз,
 Аввал айтганимдай матбаачиликни.
 Тошбосма илмини ўрганмоқ учун
 Эронга бир гуруҳ одам жўнатдим.

Огаҳий:

Саъйи ҳаракатинг таҳсинга лойиқ,
 Хаттотлар китобот этгани маъқул.

Феруз:

Бари ташвишингиз ўринли, устоз,
 Бари ниятингиз кундуздай равшан.
 Эгасин тополмай ётмиш китоблар,
 Дунё юзин кўрар тез ора албат.
 Форобийнинг фалсафий «Нисоб ус-сибиён»
 Ҳазрат Навоийнинг «Хамса», «Ҳайрат»и,
 Устод Мунису ўзингизни ҳам
 «Таъвиз ул-ошиқин» этилгуси чоп.

Огаҳий:

Мана Комилжонни – Хоразмийни ҳам,
 Соз илмин пирини ишга сол, токим
 Бир жойга жамлансин улкан мулк-мақом.

Феруз:

Иншоолло, мақом ҳам топар ривожин,

Ва китоб қилинур мукаммал, пухта.

*Ҳафтада икки кун, устоз, соз аҳлин
Назм устунлари, илму фазл аҳлин
Саройга тўплаш-чун айладим фармон.*

Огаҳий:

Боракалло!

(Хизматчи киради)

Гўяндалар ташриф буюрди.

Феруз:

Хайри аъмол мастуридин

Сизни воқиф этмакка

Мен хабар бергандим бунда келсин деб.

(Хизматчига)

Айт, кирсинлар!

Феруз:

Қани, танбурни олинг бу ёққа

Қани, харрот, дуторни созла.

(Харрот дуторни созлаб қўшилади. Феруз «Феруз II» куйининг кириш қисмини чалиб тўхтади.)

Феруз:

Олди қарору тоқатим оқ сийнаю, нозику белинг,

Солди қаро кун бошима икки қаро қошу кўзинг.

Огаҳий:

Боракалло!

Феруз:

Маъқул бўлгон бўлса, кўп миннатдорман,

Ушбу оҳанг учун битилган гўё.

Бошқа сўз бунчалар ёпишмас ҳеч ҳам

Йиллар ўтиб кимдир ишонмас балки,

Бошқа ғазал билан ўқимоқ бўлар,

Лекин уддасидан чиқолмас ҳаргиз.

*Бу куйга бошқа сўз ўқилмасин деб,
Фармон этгум, негаки ҳеч ким
Овора бўлмасин бошқа сўз излаб.*

*Энди бизга рухсат этинг,
Фотиҳа беринг. (Аста мусиқа бошланади.)*

Огаҳий:

(Кўзига ёш олиб)

*«Феруз» дебон тўғри атабман тахаллусингни,
Бахту саодатинг, толе-иқболинг
Бундан ҳам юқори, сарбаланд бўлгай!*

Омин!

*Сендайин фуқаропарвар одил шоҳ,
Нозиктаъб, илмли, назм, навосоз,
Бу элнинг доврўқли буюк фарзанди
Сени ёмон кўздан сақласин
Тангеримнинг ўзи!*

Ҳаммаси: «Омин»!, – деб юзига фотиҳа тортадилар (мусиқа кучаяди.)

9-ўқувчи: Огаҳий 20 ёшдан давлат арбоби сифатида хонликнинг бош мироби лавозимида ишлай бошлайди. Лекин у узоқ йиллар мобайнида мироблик лавозимида хизмат қилса ҳам, ўз ер-мулки, бойлиги бўлмаган. Шоир бу ҳақда бир ғазалида шундай ёзади:

*Ер юзида Огаҳий чун йўқ санго бир кўлча ер,
Барча умрингда на ҳосил айласанг мироблиғ.*

Огаҳийнинг мироблик фаолиятига шоирлик халал берса-да, шоир Мунис бошлаб берган шеърятни ривожлантиришга астойдил киришади. У араб, форс ва туркий тилларни чуқур билганлиги сабабли

ўз шеърлятида Навоий, Фузулий, Жомий, Бедил каби сўз санъаткорлари анъаналарини давом эттиради. Шоирнинг «Инсонга сўз», «Гавҳар сўз», «Тил» радифли ғазалларида тилнинг ниҳоятда муҳим ижтимоий ҳодиса эканлиги уқтирилади.

*Эй кўнгил, одам хаёл айлаб, дема нодонга сўз,
Чунки у инсон эмас, топсанг, дегил инсонга сўз.*

10-ўқувчи: XIX асрнинг иккинчи ярми Хива хонлиги ижтимоий ҳаётидаги энг мураккаб даврдир. Россия истибдодининг тадрижий хуружлари, хонликдаги ички низо ва мансаб талашишлар гирдоби маърифатпарвар хон Ферузни гангитиб қўйди. Огаҳий ўзининг қимматли фикрлари билан унга йўл-йўриқ кўрсатади. Ҳатто унинг отаси Саидмуҳаммадхон шоирнинг адолатга даъват этувчи мисраларини тахт олдидаги устунга ўйдириб, ёздириб қўйган:

*Аё эй, бу қаср ичра қилган макон,
Бу манзилни фаҳм этмағил жавидон.
Бас, энди раиятга қил имдод,
Топаё десанг икки жаҳонда мурод.
Вафосиз дурур дахр иқболи бил,
Бақосиз дурур мулк ила моли бил.
Кўнгил қўймағил мулк бунёдиға,
Ет, албатта, мазлумлар додиға.*

11-ўқувчи: Тарихий манбаларда қайд этилишича, «Вилояти Хоразм андоғ ки обод жой эрдиким, ер юзинда унингдек обод ва кўркам жой йўқдир».

Огаҳийнинг тарихий асарларида, жумладан, «Жомеъ ул вақеоти султоний» ва «Гулшани давлат»да

Хива хонлигининг барча музофотларидаги боғлар хусусида сўз юритилади. Шундай боғлардан «Рафинак», «Гандумгон», «Ангорик», «Чанак шайх», «Янгиариқ», «Онборхона» каби боғларни санаб ўтилган. Шоир юрти боғ-роғларга кўмилган жаннатий жой бўлишини истаган ва уни амалга ошириш учун ҳаракат қилган. Бунинг исботидан ёдгорлик бўлиб қолган тут дарахтидир. Маълумотларга кўра, бу дарахтни улуғ шоир бобомиз ўз кўллари билан эккан.

12-ўқувчи: Огаҳий ҳаётининг маҳзун саҳифаларидан бири унинг бефарзандлигидир. Шоирнинг суюкли шогирди Ёқубжон вафоти билан ёзган марсиясида шундай байт бор:

*Билинтурмас эрди ўғилсизлиқим,
Ўғилсизлиқ ичра кўнгулсизлиқим.*

13-ўқувчи: Огаҳий тарихнавис ижодкор сифатида дастлаб Мунис томонидан тугалланмай қолган йирик тарихий асар «Фирдавс ул-иқбол»даги 1812 йилдан 1825 йилгача бўлган давр воқеаларини ёзиб тугатади. «Фирдавс ул-иқбол» Хоразмнинг энг қадимги даврдан Муҳаммад Раҳимхон I (1806–1825) ҳукмронлик қилган давргача бўлган тарихини ўз ичига олган.

14-ўқувчи: Тарихнависликда тажриба ортирган Огаҳий яна бешта тарихий асар яратиб, XIX аср ўзбек тарихнавислик илмига катта ҳисса қўшади. Булар Оллақулихон салтанатини тасвирловчи «Риёз уд-давла» (1844), Раҳимқулихон ҳукмронлигига бағишланган «Зубдат ут-таворих»

(1846), Муҳаммадаминхон даври воқеаларини акс эттирувчи «Жомеъ ул-воқеоти султоний» (1857), Саидмуҳаммадхон салтанати тарихига оид «Гулшани давлат» (1866) ва Муҳаммадраҳимхон соний Феруз ҳукмронлигига бағишланган «Шоҳиди иқбол» (1872) асарларидир.

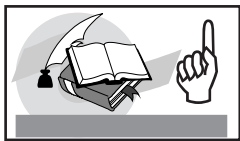
15-ўқувчи: Огаҳийнинг таржимонлик соҳасидаги фаолияти ҳам улкандир. У форс тилида яратилган 18 асарни ва машҳур диний асар «Далоил ул-хайрат»ни усмонли турк тилидан ўзбекчага таржима қилади.

Шоирнинг ўз қўли билан ёзилган таржималари рўйхатидаги барча асарлари Санкт Петербург, Тошкент, Душанбе шаҳарларидаги Шарқ қўлғезмалари хазиналарида сақланмоқда.

1-бошловчи: Муҳаммад Ризо Эрниёзбек ўғли Огаҳий бобо, таваллудингиз муборак бўлсин! Сизнинг номингиз, ижодингиз боқийдир.

**Сўнажон АЛЛАБЕРГАНОВА,
Хива туман халқ таълими
бўлими методисти.**

NUQTAYI NAZAR

Тўсиқсиз эргаш қурилма¹

Ҳозирги замон тилшунослигида тўсиқсизлик маъносини ифодаловчи грамматик қурилмалар тўсиқсиз эргаш гап тарзида қўлланилар эди. Аммо таҳлиллар шуни кўрсатдики, ҳар доим ҳам бу грамматик қурилма эргаш гап бўла олмайди. Балки содда гапнинг бир қисми бўлади. Ушбу мақолада биз шундай грамматик қурилма ва унинг ифодаланиш шакллари ҳақида сўз юритмоқчимиз.

Ўзбек тилида *-са* аффиксли феълнинг ҳам ёки *-да* юкламаси билан қўлланилган шакли тўсиқсизлик маъносини билдиради.² Бошқача айтганда ҳам ёки *-да* юкламаларидан бирини орттирган, *-са* аффиксини олган феълли эргаш қурилма содда гап таркибига киритилганда у мазкур гапдан англашилган ҳаракат ёки ҳолатнинг бажарилиши учун қарама-қарши қўйилади, лекин унга тўсиқ бўла олмайди.³ Шунинг учун бундай қурилмаларни тўсиқсиз эргаш қурилмалар деб номлаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Бундай тўсиқсиз эргаш қурилмалар асосий гапдаги ҳаракат ёки ҳолатга қарама-қарши қўйилганига қарамай, жумлада ифодаланган ҳаракат ёки ҳолат деярли бажарилган бўлади. Яъни тўсиқсиз эргаш қурилма киритилган содда гап кесими **ўтган замон** шаклида бўлиши мумкин ва унда ифодалан-

ган ҳаракат ёки ҳолатнинг бажарилганини унинг кесими орқали англаш мумкин. Аммо шуни ҳам таъкидлаш жоизки, **ҳам** юкламаси билан келган *-са* аффиксли феълли эргаш қурилманинг ўзи замонни кўрсатмайди. Масалан: *Саида гапни ҳарчанд айлан-тирса ҳам, Ҳуринисони асл мавзуга яқинлаштира олмади* (А.Қаҳҳор). *Нима бўлганини билишмас-са ҳам, бир нарса содир бўлганини сезишган эди* (Ў.Умарбеков). *Яхши усинмаган бўлсам ҳам, бузоқчамизни тезроқ кўриш иштиёқида ўрнимдан турдим* (Н.Қобул). Мисоллардан кўриниб турибдики, тўсиқсиз эргаш қурилма иштирок этган гап кесими ўтган замонга мансуб. Шу мантиқдан келиб чиқиб, тўсиқсиз эргаш қурилмани ўтган замонга мансуб дейиш мумкин.

Яна шуни ҳам таъкидлаш лозимки, ўзбек тилида **ҳам** юкламасини орттирган *-са* шаклидаги феълли эргаш қурилма содда гап таркибига киритилар экан, содда гап кесими ҳамма вақт ҳам ўтган замонни кўрсатавермайди. Бундай жумлаларнинг кесими **ҳозирги замон** шаклида бўлиши ҳам мумкин. Ҳозирги замонни англатувчи қурилмадаги кесим давомийлик маъносини англатади. Масалан: *Марат унинг чехрасини аниқ кўрмаса ҳам, жилмаяётганини билиб туради* (Ў.Ҳошимов). Бу содда гапнинг кесими *билиб туради* бўлиб, у ҳозирги замонни кўрсатяпти. Лекин ундан англашилган ҳолат доимий эканлигини пайқаш ҳам қийин эмас. Кўриниб турибдики, бу гап таркибидаги тўсиқсиз эргаш қурилма замон ифодасига эга эмас ва у мантиқан ҳам англашилмайди.

Ўзбек тилидаги *ҳам* юкламасини орттирган *-са* аффиксли феълли эргаш қурилма киритилган содда гап кесими **келаси замон** маъносида ҳам қўлланилиши мумкин. Масалан: *Бу гапга ўзим ишонмасам ҳам, сизга айтиб қўйишни виждоний вазифам ҳисоблайман* (А.Қаҳҳор). *Отдан тушса ҳам, эгардан тушмайди* (Т.Мурод). Бу икки гапнинг кесими келаси замон маъносини англатади. Шундай кесимли содда гап таркибига киритилган тўсиқсиз эргаш қурилмаларнинг ўзи ҳеч қандай замон ифодасига эга эмас. Замон маъносини мантиқан ҳам чиқариб бўлмайди.

Тўсиқсиз эргаш қурилмалар *-са* аффиксидан кейин **ҳам** юкламасини орттирган экан, юклама маълум товуш ўзгариши билан қўлланилиши ҳам мумкин. Лекин ундаги семантик ва грамматик ҳолат ўзгармай қолаверади. Масалан: *Товарлардан кўзим қамашиб кетаётган бўлсаям, дўкончилар афти-башарасига разм соламан* (Ў.Умарбеков). Бу гапда тўсиқсиз маъноли содда гап кесими давомий келаси замонни кўрсатган. Қурилманинг ҳоким компоненти бўлган феъл *-са* аффиксидан кейин ҳам юкламасини **ям** вариантыда орттирган, лекин бунда **ҳам** тўсиқсиз эргаш қурилмалар ҳеч қандай замонга мансуб эмас.

Ўзбек тилида шундай ҳолатлар ҳам учрайдики, тўсиқсиз эргаш қурилма кесими *-са* аффиксли *демоқ* феъли билан тугаган бўлади. Бу ҳолатда у **ҳам** ёки **-да** юкламасини орттирмай ўз тўсиқсизлик семантикасини бериши мумкин. Бундай қурилмаларда

тўсиқсизлик маъноси интонация орқали юзага чиқади. Масалан: **Бас қилай шу тирикчиликни десам, бирор нимага уннамасам туролмайман** (Н.Қобул). Бу гапда *бас қилай...* десам қурилмаси тўсиқсиз эргаш қурилма бўлиб, унинг кесими десам феълида ифодаланган. Шунинг учун ҳам у киритилган содда гап кесими келаси замон кўрсаткичига эга.

Бундай тўсиқсиз эргаш қурилмалар киритилган содда гап ҳамма вақт келаси замон феълида ифодаланган кесимга эга бўлади. Чунки тўсиқсиз эргаш қурилмаларнинг десам сўзида ифодаланган кесими келаси замонни билдирувчи кесимли содда гапни танлайди ва унинг таркибига киради.

Хулоса қилиб айтганда, умумий ўрта таълим мактаблари она тили дарсларида тўсиқсиз эргаш гаплар мавзусини ўрганишда «тўсиқсиз эргаш қурилмалар» атамасидан фойдаланиш она тили таълимини тўғри ташкил этишга асос бўлади.

**Дилфуза ЎСАРОВА,
ТВДПИ ўқитувчиси.**

¹ Ушбу атама бизники. (Д.Ў.)

² Ш.Шоабдурахмонов, М.Асқарова, А.Ҳожиёв, И.Расулов, Х.Дониёров. Ҳозирги ўзбек адабий тили. 348-б; А.Ғ.Ғуломов. Феъл. 52-б; У.Турсунов, Ж.Мухторов, Ш.Раҳматуллаев. Ҳозирги ўзбек адабий тили. 220–221-б .

³ М.Ш.Маматов Вторичный предикат в структуре простого предложения узбекского языка. Т.: Фан, 29-б.

Журналнинг 1–11-сонларида чоп этилган мақолалар рўйхати

Muammolar, vazifalar, yechimlar

Озода Дўстмуродова. Она тили ўқитишга доир ёндашув ва тамо-йиллар. 5-сон, 3-б.

Муаттар Жўраева. Асқад Мухтор адабий саводхонлик ҳақида. 3-сон, 3-б.

Ёрқин Жўраев. Адабиёт дарсларида эмоционал маданиятни тарбиялаш. 4-сон, 3-б.

Феруза Икромхонава. Инглиз тилини ўқитишда кириш курслари ҳақида. 7-сон, 3-б.

Бекмурод Йўлдошев. Ўзбек тилшунослиги тарихини ўрганишнинг долзарб масалалари ҳақида. 2-сон, 3-б.

Низомиддин Маҳмудов. Тил таълими ва стилистика. 1-сон, 3-б.

Раъно Толипова. Мутахассислик тили. 5-сон, 10-б.

Холбиби Қурбонова. Она тили дарсларида ижодийлик. 3-сон, 10-б.

Metodika

Ruxsora Abdullayeva. Ertaklar ustida ishlash. 11-сон, 8-б.

Lolaxon Akramova. VIII sinfda Muhammad Yusuf ijodini o'rganish tajribasidan. 5-сон, 24-б.

Shohsanam Davronova. «Alpomish» dostonini muammoli yo'l bilan o'rganish. 1-сон, 12-б.

Bashorat Mo'minova. Talabalarga o'zbek tilida ish yuritishni o'rgatish. 3-сон, 15-б.

Karima Mirjalilova. Она тили дарсларида о'қувчиларнинг mustaqil ishi. 10-сон, 3-б.

Inobat Rajabova. Adabiyot darslarida o'quvchilarni guruhlashtirish haqida. 9-сон, 3-б.

Maqsuda Sariboyeva. Alisher Navoiyning «Farhod va Shirin» dostonini zamonaviy usullarda o'rgatish. 1-сон, 16-б.

Husniddin Suyunov. Xalq og'zaki ijodi namunalarini o'rganishda savol-topshiriqlar. 2-сон, 13-б.

Ma'murjon Saidxonov. Ishora fe'llarini o'rgatish xususida. 10-сон, 7-б.

Mahfuza To'ychiyeva. O'quvchilarni Bobur shaxsiyati misolida tarbiyalash. 11-сон, 3-б.

Hilola Uzoqova. Ko'makchilar yordamidagi ergashgan qo'shma gaplarni o'rganish. 1-сон, 10-б.

Nodira Fayziyeva. Interaktiv elektron normativda «misollar»ni ifodalash tamoyillari. 7-сон, 8-б.

Mahmud Xasanov. Sintaktik morfonologiyaga xos xususiyatlarning qiyosiy tahlili. 6-son, 3-b.

Valijon Qodirov. Ma'naviy jasorat timsoli. 1-son, 21-b.

Nasiba O'rinboyeva. 8-sinfda Nodira ijodini o'rganish. 7-son, 11-b.

Saodat Qambarova. Alisher Navoiy insoniy fazilatlar va illatlar haqida. 4-son, 9-b.

Qunduzxon Husanboyeva. 5-sinfda «Kichkina shahzoda» ertak qissasi ustida ishlash. 4-son, 17-b.

Qunduzxon Husanboyeva. 6-sinfda O'tkir Hoshimovning «Urushning so'nggi qurboni» hikoyasini o'rganish. 6-son, 8-b.

Qunduzxon Husanboyeva. Erkin Vohidovning «Nido» dostonini o'rganish. 7-son, 17-b.

Qunduzxon Husanboyeva. Nodar Dumbadzening «Hellados» hikoyasini o'rganish. 8-son, 13-b.

Adabiyotshunoslik

Музаффар Аликулов. Ёзувчининг бадиий услуби ҳақида. 1-сон, 40-б.

Марғуба Абдуллаева. «Бобурнома» ва «Шажараи турк»нинг бадиий хусусиятлари ҳақида. 2-сон, 28-б.

Дилдора Ражабова. Қаҳрамон портретида руҳий ҳолат тасвири. 1-сон, 34-б.

Манзар Абдулхайров. Навоий асарларидаги айрим сўзларнинг матний маънолари. 3-сон, 52-б.

Иқболлой Диванова. Зулфия лирикасида аёл маънавияти. 6-сон, 29-б.

Шоира Дониёрова. Романда янгича тафаккур талқини. 6-сон, 33-б.

Сурайё Жўрахонова. Эртақлар сюжетига уч тақрор усули. 1-сон, 45-б.

Хуснигул Жўраева. Хусайний ғазаллари ҳақида. 8-сон, 29-б.

Замира Иброҳимова. Болаликнинг тиниқ олами. 5-сон, 58-б.

Одинахон Иномиддинова. Саида Зуннунова шеъриятида синонимларнинг қўлланилиши. 8-сон, 36-б.

Ғайрат Муродов. «Ўткан кунлар», «Кеча ва кундуз» ва «Қутлуг қон» романларидаги муштараклик. 4-сон, 46-б.

Толибжон Рўзибоев. Деталга юкланган мазмун. 3-сон, 60-б.

Сабоҳат Раҳимова. Фарҳоду Мажнун Амирий нигоҳида. 8-сон, 22-б.

Маъмуржон Саидхонов. Драматик матнда ремарканинг ўрни. 5-сон, 38-б.

Одина Турсунова. Ҳижо ва ритмнинг поэтик хусусияти. 2-сон, 33-б.

Қаҳрамон Тўхсанов. Навоий ижодида Румий даҳоси. 5-сон, 52-б.

Ҳаётхон Тожиназарова. Бадиий адабиёт поэтикасининг ўзига хос қирралари хусусида. 7-сон, 35-б.

Гуландом Тоғаева. Янги замон адабиёти ва ижтимоий воқелик. 10-сон, 54-б.

Абдусамад Тўйчиев. Ҳикояларда макон ва замон тасвири. 11-сон, 32-б.
Арухан Утамбетова. Бердақнинг «Шажара» асари хусусида. 3-сон, 58-б.
Махлиё Умарова. Фитратнинг «Абулфайзхон» фожиасида бадий вақт талқини. 4-сон, 34-б.

Гулноза Холдорова. Бадий гўзалликдан бахрамандлик. 7-сон, 32-б.

Абдуваҳоб Эшмуродов. «Холдорхон» дostonидаги фразеологизмлар ҳақида. 8-сон, 39-б.

Абу Бакр Ўрозов. Тоғай Муроднинг «Отамдан қолган далалар» асарининг тил хусусиятлари ҳақида. 5-сон, 45-б.

Курдош Қаҳрамонов. Қайта баҳолаш – янгича тамойил сифатида. 4-сон, 63-б.

Дилрабо Қувватова. Ойдин Ҳожиёвнинг «Нажот» дostonи хусусида. 4-сон, 53-б.

Шавкат Ҳайитов. Алишер Навоий қушчилик ҳунари ҳақида. 2-сон, 22-б.

Фаридаҳон Ҳусаинова. Ойдин Ҳожиёва шеъриятида халқчил лисоний воситалар. 2-сон, 39-б.

Шавкат Ҳайитов. Ўзбек адабиётида илмнинг ўрни ҳақида. 5-сон, 48-б.

Қундузхон Ҳусанбоева. Буюк муҳаббат қиссаси. 10-сон, 30-б.

Шавкат Ҳайитов. Бадий ижодда сабога мурожаат. 11-сон, 23-б.

Шуҳрат Ҳайитов. Бобурнинг «Мубаййин» асарига доир айрим мулоҳазалар. 11-сон, 27-б.

Kitobxonlik

Сайёра Чиниева. Ўсмирларнинг китобхонлиги ҳақида. 1-сон, 52-б.

Tilshunoslik

Дилдора Агзамова. *Memory* концептининг номинатив доираси. 2-сон, 19-б.

Дилдора Абдуллаева. Антисемик бирликларнинг антитеза ҳосил қилиш имкониятлари хусусида. 7-сон, 28-б.

Саодат Боймирзаева. Эпистемик модаллик мўлжалининг матнда воқеланиши. 10-сон, 19-б.

Нафиса Жалилова. Ўз қатлам асосида қон-қариндошлик атамаларининг шаклланиши. 1-сон, 57-б.

Соҳиббахон Жалолова. Ўқув матнлари хусусида. 5-сон, 29-б.

Дилноза Жамолиддинова. Қўшма гапларнинг ўзига хослиги хусусида. 10-сон, 16-б.

Гулсара Зиёдуллаева. Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг тилшунослик соҳасидаги ишлари хусусида. 3-сон, 36-б.

Ҳафиза Зокирова. Синтактик сатҳда трансформация ва деривация. 6-сон, 22-б.

Гўзалхон Исоқова. Предмет узвли қўшма феълларнинг семантик белгиларига доир. 3-сон, 41-б.

Одинахон Иномиддинова. Саида Зуннунова шеъриятида паронимларнинг қўлланилиши. 4-сон, 26-б.

Фазилат Ибрагимова. Бадиий матнда эллипсис ва жим қолиш муносабати. 6-сон, 18-б.

Муножот Мамажонов. Квантитативлик (миқдор категорияси) ва унинг феълларда ифодаланиши. 5-сон, 33-б.

Патхиддин Нишон. Терминологияда синонимия ва унга ёндош ҳодисалар. 1-сон, 63-б.

Мавлуда Рашидова. Лақабларнинг услубий-функционал хусусияти ҳақида. 4-сон, 29-б.

Абдуваҳоб Холиқов. Достонлар тилидаги ўхшатишлар ҳақида. 1-сон, 67-б.

Муҳайё Эргашова. Локал валентликнинг воқеланишида семик уйғунлик. 3-сон, 48-б.

Шоҳқадам Ҳайдаров. Шуқур Холмирзаев асарларида парцеллятли тузилмаларнинг қўлланилиши. 11-сон, 16-б.

Ma'naviy qadriyatlarimiz

Улуғбек Долимов. Элбек – она тили ва адабиёт ўқитиш методикасининг асосчиси. 7-сон, 57-б.

Дилдора Иноғомова. Натан Маллаев ижодида «Хамса» таснифи. 2-сон, 45-б.

Ҳамиджон Ҳомидий. Бинкентлик аллома. 1-сон, 71-б.

Bir g'azal sharhi

Муҳаммад Али. Эл комин раво айла. 1-сон, 75-б.

Нусратулла Жумаҳўжа. «Ростлиғ улдурки...». 11-сон, 89-б.

Нажмиддин Комилов. «Эрур кўнгулда Сафо ишқ тоза доғи била...». 6-сон, 61-б.

Иброҳим Ҳаққул. «Парим бўлса учуб қочсам...». 9-сон, 78-б.

Chet tilini o'qitish masalalari

Дилбар Аюпова, Саломат Ҳотамова. Чет тили дарсларида матн устида ишлаш. 6-сон, 88-б.

Нодира Нортоева. Француз тили дарсларида инструментал феълларни ўргатиш хусусида. 1-сон, 81-б.

Севара Нурматова. Инглиз тили машғулотида интерфаол усуллардан фойдаланиш. 7-сон, 74-б.

Ҳилола Суюнова. Инглиз тили дарсларида ўқувчилар фаоллигини оширишда эртак ва ўйинлар. 2-сон, 78-б.

Amaliy foydalanish uchun

Бахру байт мусобақалари учун матнлар. Бобур. Ҳазалиёт. 1-сон, 85-б.
Bahr-u bayt musobaqalari uchun matnlar. 8-сон, 93-б.
Bahr-u bayt musobaqalari uchun matnlar. Nodira. Gʻazaliyot. 9-сон, 92-б.
Mohin Omarova. Til – maʼnaviyat koʻzgusi. 9-сон, 83-б.
Oʻzbek tilining talaffuzdosh soʻzlari oʻquv izohli lugʻati. 1-сон, 90-б.
Oʻzbek tilining talaffuzdosh soʻzlari oʻquv izohli lugʻati. 3-сон, 95-б.

Soʻz mulkiga sayohat

Носиржон Охунов. Жой номлари. 1-сон, 93-б.

Носиржон Охунов. *Кент* сўзли топонимлар. 10-сон, 93-б.

Adabiy taqvim

Адҳамбек Алимбеков. Безавол Ҳамза. 7-сон, 43-б.

Ҳамидулла Болтабоев. Ўзбек филологиясининг ибтидоси. 9-сон, 63-б.

Ҳамидулла Болтабоев. “Қутадғу билиг” – Бахтлиланиш билими.
11-сон, 41-б.

Қозоқбой Йўлдошев, Қундузой Ҳусанбоева. Икки элнинг шоири.
2-сон, 50-б.

Тозагул Матёқубова. Авлодлар эҳтиромига сазовор аллома шоир.
3-сон, 64-б.

Умарали Норматов. Мунаққид жасорати. 4-сон, 69-б.

Қумрихон Султонова. Огаҳийнинг «Гулшани давлат» асари ҳақида.
3-сон, 76-б.

Дилмуроджон Холдорев. Яширин туйғулар туғени. 6-сон, 50-б.

Қамолиддин Шаҳобов. Абдулла Қодирийнинг бадиий асослов
маҳоратидан бир чизги. 7-сон, 51-б.

Валижон Қодиров. Самимият ва муҳаббат куйчиси. 6-сон, 40-б.

Илёс Қувондиқов. Қадриятларни куйлаган шоир. 8-сон, 3-б.

Усмонжон Қосимов. Ҳақгўйлик ва халқчиллик ибрати. 10-сон, 61-б.

Зиёдулла Ҳамидов. Огаҳий шеъриятининг тили хусусида. 10-сон, 74-б.

Davlat tilini oʻqitish masalalari

Ҳулқар Аҳмедова. Русийзабон талабаларга жисмоний тарбия лек-
сикасини ўргатиш. 8-сон, 66-б.

Шолпан Булекбаева. Сўз туркумларини ўзбек ва қозоқ тилларида
қиёслаб ўрганиш. 8-сон, 70-б.

Лайло Тагиева. Лицейларнинг рус гуруҳларида сўзларнинг шакл ва
маъно муносабатига кўра турларини ўрганиш. 2-сон, 70-б.

Гулноз Қурбонова. Русийзабон талабаларнинг оғзаки нутқини
ўстиришда фольклор намуналаридан фойдаланиш. 10-сон, 81-б.

Қундузхон Ҳусанбоева. Ўзбек тили дарсларида Навоий қитъалари ва туюқларини ўрганиш. 5-сон, 71-б.

Қундузхон Ҳусанбоева. Чўлпон ижодидан бир дарс. 11-сон, 69-б.

Til tarixi

Феруза Абдуҷабборова. «Қутадғу билиг» тилида шахснинг ёшини ифодаловчи сифат-лексемалар семантикаси. 2-сон, 84-б.

Қувондиқ Қодиров. Ёрдамчи сўзлар тарихидан. 8-сон, 80-б.

Nuqtayi nazar

Муродқосим Абдиев, Ҳусан Бердиев. Матннинг филологик таҳлили ҳақида. 2-сон, 90-б.

Шукуржон Акрамов, Наврўза Акрамова. Сўзларнинг валентлиги ҳақида. 6-сон, 71-б.

Башорат Баҳриддинова. Мактабда сўз таркиби билан боғлиқ мавзуларни ўқитишга доир. 7-сон, 78-б.

Дилноза Жуманазарова. Таълим тизимида халқ дostonларини ўрганиш хусусида. 6-сон, 75-б.

Зухриддин Исомиддинов. Ўзбек тилининг бир хоссаси ҳақида. 4-сон, 77-б.

Маҳфуза Тўйчиева. «Адабиёт» дарсликлари учун асос бўладиган психологик хусусиятлар. 5-сон, 85-б.

Эргаш Умаров. Сингармонизм – ассимиляциянинг бир тури. 7-сон, 86-б.

Эргаш Умаров. «Санглоҳ»да узун-қисқа унлиларнинг берилиши. 8-сон, 87-б.

So'rgan ekansiz

Шаҳноза Зиямуҳамедова. Интернет қандай тузилган? 6-сон, 91-б.

Тўра Нафасов. Қутидор нима дегани? 2-сон, 93-б.

Etimologiya

Тўра Нафасов. Норин атамаси хусусида. 6-сон, 85-б.

Носиржон Улуқов. Гидронимиканинг бошқа соҳалар билан алоқадорлиги ҳақида. 6-сон, 82-б.

Олима Ўринова. «Девону луғотит-турк»да чорвачиликка оид сўзлар. 4-сон, 93-б.

Насриддин Қаршиев. Арабий ва форсий тиллардан ўзлашган қорақўлчилик терминлари хусусида. 2-сон, 95-б.

Methodist minbari

Қундузхон Ҳусанбоева. Мактаб адабий таълимида уй вазифалари. 3-сон, 19-б.

Adabiy aloqalar

Ергаш Абдувалидов. Ўзбек-туркман адабий алоқалари. 3-сон, 78-б.

Маҳбуба Темирова. Ўзбек ва қирғиз халқ мақоллари генезисидаги муштараклик. 3-сон, 84-б.

Atamashunoslik

Озода Ибрагимова. «Бобурнома»даги аҳоли табақаларини ифодаловчи атамалар. 5-сон, 66-б.

Шоира Усмонова. Туркий тилларда *рўмол* номлари ҳақида. 3-сон, 90-б.

Xabar va lavhalar

Робия Собирова. Рой Стиернинг «Темурланг – сўнги жаҳонгир» асари ҳақида. 4-сон, 90-б.

Bilasizmi?

Эргаш Умаров. Кул тегин ўн кундан кейин дафн қилинганми? 4-сон, 95-б.

Mutaxassislik tili

Қодиржон Мўйдинов. Суд нотиклигида ҳукм сўзи. 5-сон, 17-б.

Abituriyentga yordam

Марзия Қаландарова. Эрнест Сетон-Томпсоннинг «Ёввойи йўрға» асари ҳақида. 5-сон, 82-б.

Xronika

Муҳаббат Абдураимова. Анжуман тарихига бир назар. 5-сон, 91-б.

«Ўзбек тили таълимини такомиллаштиришнинг долзарб масалалари» республика доимий анжуманининг X йиғини. 5-сон, 95-б.

Tarjimashunoslik

Дилдора Авезова. Инглиз тилидаги мақолларнинг таржимаси хусусида. 7-сон, 71-б.

Дилрабо Бахронова. Навий ҳикматлари испан тилида. 7-сон, 66-б.

Нуриддин Ибрагимов. Иккинчи тилни ўрганишда таржима асарлардан фойдаланиш. 11-сон, 86-б.

Тўлқин Сайдалиев. Образли иборалар таржимаси. 11-сон, 78-б.

Tanqid va taqriz

Ҳасанбой Жамолхонов. Ўзбек тили тарихига оид муҳим дарслик. 8-сон, 82-б.

Шоҳида Юсупова. Ўқитувчилар учун зарур тадқиқот. 7-сон, 90-б.

Adabiyot tarixi

Қозоқбой Йўлдошев. Мангуликка дахлдор ижод. 8-сон, 47-б.

Darsliklar tarixidan

Муборак Атаниёзова. Биринчи дарсликлар муаллифи. 8-сон, 74-б.

«Umummilliy dastur – amalda»

9-sinf uchun ona tili fanidan Davlat ta'lim standarti. 9-son, 12-b.

9-sinf uchun ona tili fanidan o'quv dasturi. 9-son, 18-b.

9-sinf uchun adabiyot fanidan Davlat ta'lim standarti. 9-son, 29-b.

9-sinf uchun adabiyot fanidan o'quv dasturi. 9-son, 35-b.

Ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan maktablarning 9-sinfi uchun o'zbek (davlat) tili fanidan Davlat ta'lim standarti. 9-son, 50-b.

Ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan maktablarning 9-sinfi uchun o'zbek (davlat) tili fanidan o'quv dasturi. 9-son, 54-b.

Qiyosiy tilshinoslik

Дилрабо Бахронова. Зоономик компонентли фразеологик бирликларнинг таржимаси хусусида. 10-сон, 88-б.

Lug'atshunoslik

Азамат Атаев. Огаҳийнинг «Жомеъ ул воқеъоти султоний» асарида ҳарбий терминлар. 11-сон, 64-б.

Одил Бегимов. Ўзлашган сўзларнинг фонетик шакллари ва семантик хусусиятлари. 11-сон, 57-б.

Журналдан кўчириб босилганда «Тил ва адабиёт таълими»дан олинди, деб изоҳланиши шарт.

Журналда нашр этилган мақолаларда муаллифларнинг тахририят нуқтаи назарига мувофиқ келмайдиган фикр-мулоҳазалари бўлиши мумкин.

Тахририятга келган қўлёзмалар муаллифларга қайтарилмайди.

Босмахонага 9.12.2009 йилда топширилди. Офсет усулида чоп этилди. Қоғоз бичими 60x84 ¹/₁₆. Шартли босма табағи 5, 58. Нашриёт ҳисоб табағи 5,5. «Arial» гарнитураси. 14; 12 кегл. Адади 4670 нусха. Буюртма № ____.

Журнал индекси: 872

**«RELIABLE PRINT» МЧЖ босмахонасида чоп этилди.
Манзил: Тошкент, Фурқат кўчаси, 2-уй.**